

Kütahya'da Kolera Salgını ve Etkileri (1911)

Zabit Acer*

Araştırma Makalesi

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya
Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya/TÜRKİYE
zabitacer@hotmail.com
ORCID: 0009-0003-3901-4629

Geliş: 1 Ocak 2025
Kabul: 5 Ağustos 2025
Yayın: 10 Ağustos 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Salgın hastalıklar tarihin her döneminde insanları oldukça derinden etkilemiş ve milyonlarca kişinin ölmesine neden olmuştur. Temizliğe dikkat edilmemesi, mikroplu suların içilmesi ve hijyen koşullarının sağlanmaması gibi nedenler salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve yayılmasına sebep olmuştur. Salgın hastalıklardan olan kolera 1817 yılında Hindistan'da Ganj Nehri sahilinde ortaya çıktıktan sonra Hintli hacılar ve askeri faaliyetlerle kısa sürede tüm dünyaya yayılarak kökleşip kalmıştır. Pek çok kez pandemi yapan kolera Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. 1911 yılında kolera Kütahya'da ortaya çıktığı zaman başlangıçta yerel doktorlar tarafından mevsim hastalığı olarak adlandırılmışsa da daha sonra İstanbul'dan gönderilen doktorlar bu hastalığın kolera olduğu tespitini yapmıştır. 1911 yılı başlarından itibaren Kütahya'ya bağlı olan yerlerde kolera olmasına rağmen, kışın şiddeti ve halkın cehaleti nedeniyle hastalık o zaman duyulmayarak tedbir alınmamıştır. Kolera oldukça tehlikeli bir vaziyet alınca köylüler hükümete başvurmak zorunda kalmıştır. Bu çalışmanın amacı 1911 yılında Kütahya'da kolera nasıl ortaya çıktığını, koleraya karşı alınan tedbirleri ve ölümleri Osmanlı arşiv belgeleri, dönemin basını ve diğer çalışmalardan istifade ederek ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Kolera, Kütahya, Osmanlı Devleti, Salgın Hastalıklar, 1911

The Cholera Epidemic in Kütahya and Its Effects (1911)

Research Article

*Asist. Prof. Dr., Kütahya
Dumlupınar University
Kütahya/TÜRKİYE
zabitacer@hotmail.com
ORCID: 0009-0003-3901-4629

Received: 1 January 2025
Accepted: 5 August 2025
Published: 10 August 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

Epidemic diseases have deeply affected people throughout history and have caused millions of people to die. Many reasons such as neglecting cleanliness, consuming contaminated water and not providing hygienic conditions have caused the emergence and spread of epidemic diseases. Cholera, one of the epidemic diseases, emerged on the banks of the Ganges River in India in 1817 and then spread to the entire world in a short time with Indian pilgrims and military activities, taking root and remaining. The Ottoman Empire was also affected by cholera, which has caused pandemics many times. When cholera emerged in Kütahya in 1911, it was initially called a seasonal disease by local doctors, but doctors sent from Istanbul later determined that this disease was cholera. Although cholera had been present in places affiliated to Kütahya since the beginning of 1911, the disease has not been heard of at the time and no precautions were taken due to the severity of the winter and the ignorance of the people. When cholera became quite dangerous, the villagers had to appeal to the government. The purpose of this study is to reveal how cholera emerged in Kütahya in 1911, the measures taken against cholera, and the deaths by using Ottoman archive documents, the press of the period, and other studies.

Keywords: Cholera, Kütahya, Ottoman State, Infectious Diseases, 1911

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atf - Cite: Acer, Zabit. Kütahya'da Kolera Salgını ve Etkileri (1911). *History Studies* 17, no. 3 (2025): 743-767.

Giriş

Yapılan bu çalışmada 1911 yılında Kütahya’da kolera salgını ve etkilerinden bahsedilmiştir. Doğu ile batı, kuzey ile güney arasındaki karayolu ve demiryollarının geçiş noktasında yer alan Kütahya’da daha önce kolera’nın yoğun olarak görüldüğü 1911 yılında ait böyle bir konunun ele alınmamış olması nedeniyle birincil kaynak olan arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri ile diğer kaynaklar taranarak literatüre katkı yapılmak istenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde kolera “intanî” (mikrobik), “müstevlî” (salgın) “maraz-ı müthiş”¹, illet-i sâriye², illet-i müthişe³, afet⁴, müthiş âfet⁵, mevsim hastalığı⁶, âfet-i hâile⁷, a’râz-ı meşkûke⁸, vahim hastalık⁹ gibi adlar verilmiştir. Kolera mikrobunun insana ağızdan girmesiyle meydana gelen hastalığa kolera hastalığı denir. Ağızdan mideye ve mideden ince bağırsaklara geçen mikrop burada çoğalarak kolera’yı oluşturur. Sağlam insanda mide daima ekşi bir su yapar. Eğer midedeki bu suyun ekşiliği azalır veya bozulursa kolera mikropları mideden bağırsaklara geçerek kolera hastalığını meydana getirir.¹⁰

İlk defa Avrupa’yı istila eden illet-i sâriye Asya kolerası adıyla bilinir. 1817 tarihinde Ganj Nehri sahilinde sınırlı kalan bu bela Hint adasını tamamen istila ettikten sonra Seylan, Java, Arabistan, İran ve 1823 tarihinde de Rusya’yı geçerek Avrupa’ya girmiştir.¹¹ Kolera ilk olarak Hintli hacılar vasıtasıyla Basra Körfezi’ni geçerek Mekke’ye, oradan da Cidde, Yenbu, Süveyş yoluyla Kahire’ye gelerek 150.000 Mısırlıyı helak etmiştir. Çok sayıda insanın ölmesine sebep olan kolera, askerler vasıtasıyla Anadolu’ya ve buradan da güney Avrupa’ya geçmiştir. Londra ve Sibirya taraflarına kadar yayılan kolera Rusya ile Osmanlı Devleti’nde uzun süre kalmıştır.¹²

Kolera “intanî” (mikrobik), “müstevlî” (salgın) hatta bazı yerlerde ve bilhassa Hindistan’da beledî bir şekil almış bir “maraz-ı müthiş”tir. Asıl menşei Hindistan olup, özellikle hac mevsiminde Mekke yoluyla diğer ülkelere yayılmıştır. Bazen bütün Avrupa’yı dolaşarak toplu ölümlere sebep olmuştur.¹³ Kolera bir memleketin kapısını çaldığı zaman ortaya çıkan kusmuk ve ishal vakalarının ciddi bir şekilde araştırılması gerekir. Her mevsimde olabilen kolera en fazla sıcak ve yağmuru az olan nisan ayında, en az da sıcak ve rutubetli olan ağustos ayında görülmüştür. Fakat bu da her zaman geçerli bir kural olmamıştır.¹⁴

¹ Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*. (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1911) 103.

² Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi Cilt 3*. (İstanbul: Şems Matbaası, 1911) 2159.

³ *Tasvir-i Efkâr*, “Şehrimizde Koleranın Püskürtülmesi”, (22 Ocak 1911), 3; *Hakikat*, “İzmir Mektupları”, (28 Haziran 1911), 3.

⁴ *Tasvir-i Efkâr*, “Yemen Ahvalı”, (9 Şubat 1911), 1; *Hakikat*, “Kütahya’daki Kolera!”, (23 Haziran 1911), 3.

⁵ *Hakikat*, “Kütahya’daki Kolera!”, (23 Haziran 1911), 3.

⁶ *Hakikat*, “Kütahya’daki Mevsim Hastalığı”, (2 Haziran 1911), 1.

⁷ *Renin*, “Kütahya’da Kolera!”, (4 Temmuz 1911), 2.

⁸ *Renin*, “Müstahberât-ı Sıhhiye”, (4 Temmuz 1911), 5.

⁹ *Hakikat*, “Mevsim Hastalığı Tevsi’ Ediyor!”, (10 Temmuz 1911), 2.

¹⁰ Ali Rifkı, *Kolera ve Koleraya Karşı Tedbirler*. (İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1910) 7.

¹¹ Hamdi b. Aziz Paşa, *Kolera*, (İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1894) 6.

¹² Mehmed Ali Paşa Ariş’e doğru hareket etmeden önce kolera’ya yakalanmış ve bir süre hastalanarak yatmıştır. İyileştikten sonra Ariş’e doğru yürümüştür. İbrahim Paşa beraberinde Mehmed Ali’nin erkek torunu ve yeğeni İbrahim Paşalar, Süleyman Bey, Selim Bey ve Menekli Ahmed Paşa olduğu halde savaş gemileri ile Yafa’ya gitmiştir. Yafa’dan ordu ile hareket ederek Hayfa’yı aldıktan sonra mühimmat ve askerî levazımı buraya çıkarmıştır. İbrahim Paşa, Napolyon’un izini takip ederek hareket etmiştir. Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 1881.

¹³ Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1911) 103.

¹⁴ Süleyman Numan Paşa, *Kolera, Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden*. (İstanbul: Mataba-i EbuZZiya, 1910) 4

Belirtileri Alman hekim Prof. Koh tarafından tespit edilen ve “bacillus virgula comma” (kıvrık virgül şeklindeki basil) olarak tanımlanan bu mikrop, âmil-i maraz yani hastalık etkeni olarak kabul edilmiştir. Hastalık bu mikrobun vücuda girmesinden 3-4 gün sonra safralı, musilli (kanın mâyi kısmı) şiddetli bir ishal ile başlar. Gaita (insan dışkı) sıvı, az kokulu, renksiz, bazen esmerimsi olup pirinç şeklinde maddeleri içerir. Daha sonra bunu titremeler ve şiddetli bir susuzluk takip eder. El ve ayaklar buz gibi soğur, gözler çukura batar, burun sivrilir, karın çukurlaşır, cilt buruşur ve ses kısılır. Bu durum 2 saatten 30 saate kadar uzayıp gider. Genellikle bu süre içerisinde hasta ölür. Bu hastalığın nekahet dönemi pek uzun olup muafiyeti yoktur. Yani bir kere tutulan bir daha tutulabilmektedir.¹⁵ Kolera illetine yakalananlar birkaç saat içinde vefat edebileceği gibi 1 günden 3 güne kadar bu süre uzayabilmektedir.¹⁶

Koleranın görüldüğü başlangıç yıllarında aşı bulunmadığı için genellikle önleyici tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Koleraya karşı alınması gereken genel tedbirler kapsamında öncelikli olarak gemilerin, yolcuların ve eşyalarının dezenfeksiyon yapılması gerekli görülmüştür.¹⁷ Kolera, son derece bulaşıcı bir hastalık olup, gerekli önlemler zamanında alınmadığı takdirde hızlı yayılım göstererek ciddi sorunlara ve geniş çaplı afet boyutunda sonuçlara yol açabilmiştir.¹⁸ Örneğin 1893 yılında Kütahya ve çevresinde ortaya çıkan kolera salgınında, Eskişehir-Kütahya demiryolu inşaatında çalıştırılmak üzere farklı şehirlerden getirilen işçiler gerekli önlemler alınmadığı için hastalığın bölgeye yayılmasında etkili olmuştur.¹⁹

Salgın şeklinde yayılan kolera Karadeniz limanları, Irak, İzmir, Bursa ve Selanik gibi Osmanlı'nın pek çok şehrinde tekrarlayarak görülmüş olup, yapılan askerî hareketler sırasında da orduya bulaşmıştır. Koleraya karşı yetersiz de olsa alınan tedbirler sayesinde ölüm oranlarında düşüşler görülmüştür.²⁰ Sıhî tedbirlere riayet eden ve kendisini koruyan kişinin koleraya yakalanma riskinin düşük olduğu belirtilmiştir. Fakat halkın koleradan ne şekilde korunacağına dair sıhî kuralları içeren anlaşılabilir bir kitabın 1910 yılına kadar yayımlanmadığı ifade edilmiştir. Yayımlananlarda da sırf doktorlara mahsus ve halkın

¹⁵ Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, 103.

¹⁶ Mustafa Münif Paşa, *Malumat-ı Muhtasara-i Kolera*. (İstanbul: Mihran Matbaası, 1882) 32.

¹⁷ Koleraya karşı şu tavsiyelerde bulunulmuştur; evlerde tuvaletler ve lağım 100 gram suda 50 gram göz taşı eritilerek elde edilen çözeltiyle dezenfekte edilmelidir. Sular kaynatıldıktan sonra veya 1 litre suya 12-20 gram şap katılarak arıtılıp içilmelidir. 1 litre su 80 gram hamiz limon, hamiz tartar veya hamiz klormadan oluşan hamzat ile ekşiltilmelidir. Tuvalet için kaynamış su, ağız için hamizli su kullanılmalı, her yemekten önce eller sabunla yıkanmalı, yün kuşak sarmalıdır. İshale karşı, hamiz liben limonatası, kılora karşı buz tarzlı meşrubat, çoğunlukla paragorik kullanılmalıdır. Hastayı ısıtmalı, ya kahve çay gibi meşrubat içilmeli veyahut kuvvetli oğmalarla hastanın bütün elbise ve eşyası temizlenerek mikroptan arındırılmalıdır. Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, 103.

¹⁸ Liboviç, *Kolera İletinin Vesait-i Tahaffuziye ve Şifaiyesi*, (İstanbul: Matba-i Ebuzziya, 1891) 4.

¹⁹ 1893 yılında Kütahya'da kolera salgını ortaya çıkmış, Hüdavendigâr Valisi Münir Paşa'nın başkanlığında kurulan Vilayet Sıhîye Komisyonu aracılığıyla kapsamlı sağlık tedbirleri uygulanmıştır. Salgınla mücadele amacıyla Edirne ve Eskişehir'den tecrübeli hekimler görevlendirilmiş, tahaffuzhaneler kurulmuş ve karantina uygulamalarıyla hastalığın köylere yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Demiryolu inşaatında çalışan işçiler arasında salgının başladığı belirlenmiş, Kütahya çevresinde kordonlar oluşturularak Eskişehir ile olan temaslar sınırlandırılmıştır. Ancak kordon ve karantina önlemleri, halk arasında huzursuzluk yaratmış; ulaşım, ticaret ve temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi nedenlerle bu tedbirler yıl sonuna doğru aşamalı olarak kaldırılmıştır. Zabit Acer, “Kütahya'da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 83, (2025): 55-55.

²⁰ Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*, 312.

anlamayacağı bazı tıbbî tanımlamalarla yasaklı şeyleri içeren meselelerin ele alındığı ifade edilmiştir.²¹

Diğer taraftan Meclis-i Mebûsan'da kolerayla ilgili alınması gereken sıhhî tedbirler ve uygulamalar gündeme alınmıştır.²² Koleraya yakalanan kişiden korunma tedbiri olarak öncelikli olarak bulunduğu yerden, şahsından ve bulunduğu yer ile kendisi arasındaki maddelerden ayrıştırma yapılması istenmiştir.²³ Kolerayla mücadele sırasında oluşturulan kordonların ihlal edilmesine karşı Adliye Nezareti tarafından Meclis-i Mebûsan'a kanun teklifi verilmiştir. Verilen teklifin 2. maddesinde kolera gibi bulaşıcı hastalıktan dolayı hükümet tarafından konulmuş kordonlara aykırı davrananlar hakkında ceza kanununun 19.maddesine zeyl olan kanun maddesi 17 Kasım 1910 tarihinde yasalaşmıştır. Ceza kanununun 166. maddesine eklenmek üzere de kanuna yazılmıştır.²⁴

Şehremanetinde müteşekkil sıhhiye heyetinin kaldırılmasıyla diğer bir tıbbi heyet teşkili ve belediye dairelerinde birer tabip istihdamı hakkındaki yazı Sadarettin Padişaha arz edildikten sonra irade çıkmıştır. Buna göre Meclis-i Mahsûs-ı Vükela mazbatasında daha önce İstanbul'da ortaya çıkan kolera illeti esnasında şehremaneti maiyetinde bir sıhhiye heyeti oluşturulmuştu.²⁵ Burada görevlendirilen doktorlara ve fennî temizlik memurlarına daha sonra her belediyeye tayin edilen tıbbî ebeler maliye tarafından aylık 110.120 kuruş verilmekteydi. Bunun ardından uygulanan İstanbul Belediye Kanunu gereğince belediye daireleri teşkil olununca, belirtilen dairelerin maiyetlerinde belediye doktorları bulundurulması kararlaştırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde sıhhî işlere bakmak üzere Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye bu defa yeniden teşkil edilmiştir. Her belediye kendi sınırları içerisindeki sıhhî işlere bakmakla beraber o sınırlar içinde bulunan yoksul hastaları karşılıksız tedavi ettirdikten sonra müşahedelerini şehremaneti baş tabibine en az haftada 2 kez raporla bildirmeleri istenmiştir. Gerekli olması durumunda baş tabip tarafından davet edilmesi üzerine emanet merkezindeki tıbbî heyet ile diğer doktorlar birleşerek bazı tedbirler alabilecektir. Olağanüstü sağlık durumlarını görüşmek üzere toplanan heyet her belediye dairesine 1000'er kuruş maaşla birer tabip ve birer doğum doktoru tayin edebilecektir. Bunlara ve fennî temizlik memurlarına verilecek meblağ belediye gelirlerinden tesviye edileceğinden dolayı hazineден ayrılmış olduğu belirtilen 110.121 kuruş kesilmesi için Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine tebliğ edilmiştir.²⁶

1911 senesinin 10 aylık genel harcama bütçesi mecliste okunduktan sonra 10 aylık tahsilatın 800.000 lira olduğu, şubat ayında yapılacak tahsilatla 1.000.000 lirayı bulmasının beklendiği belirtilmiştir. Kolera nedeniyle askere alınmalarda tehir işlemleri yaşandığından dolayı buradan gelecek vergilerle birlikte düşünüldüğünde 280.000 lira kadar açık olabileceği tahmin edilmiştir. 1911 yılında kolera salgını nedeniyle askere alımlarda gecikmeler yaşanmış; şubat ayında silah altına alınması planlanan askerlerin bir kısmının mart ayına ertelenmesi sonucunda, müteakip yıl hem cari yıl gelirlerinin hem de kısmen önceki yıla ait tahsilatın gerçekleştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durumun, genel bütçe dengesi üzerinde bazı

²¹ Ali Rifki, *Kolera ve Koleraya Karşı Tedbirler*, 3.

²² *Meclis-i Mebûsanın 1326-1327 İctimamındaki Hülasa-i Mesaisini ve Teşkilatını Mübeyyin Defterdir, Meclis-i Mebûsan Riyaseti Baş Kitabete Devre-i İctimaiye: 1, Sene-i İctimaiye: 3.* (İstanbul: Matba-i Âmire, 1911) 5.

²³ Edhem Necdet, *Kolera Tabibi*. (İstanbul: Ahmed Hüsnü ve Şürekası Matbaası, 1910) 44.

²⁴ *Meclis-i Mebûsanın 1326-1327 İctimamındaki Hülasa-i Mesaisini ve Teşkilatını Mübeyyin Defterdir*, 34.

²⁵ İstanbul'da "büyük kolera" adıyla bilinen illet-i sariye çok sayıda vefata ve çok sayıda paşanın ölmesi nedeniyle büyük hasara sebep olmuştur. Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, 2159.

²⁶ *Düstur İkinci Tertib Cilt 1.* (İstanbul: Dersaadet Matba-i Osmaniye, 1911) 69-70.

mali sıkıntılara yol açabileceği ifade edilmiştir.²⁷ Bu sene koleradan kaynaklı olarak askerin geç silah altına alınması, şubatta silah altına alınacak askerlerin bir kısmının marta kalması, gelecek sene iki seneye ait yani bir gelecek senenin gelirleri bir de bu seneye ait gelirler tahsil edileceği belirtilmiştir.²⁸

Meclis-i Âyanın 92.oturumunun 1.celsesinde maliyenin ıslahı hakkındaki mazbata okunduktan sonra kolera tahsisatına dair maliye encümeni mazbatasını okunarak oy çokluğuyla kabul edilmiştir.²⁹ 14 Ekim 1911 tarihli Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi'ne göre kolera için daha önce iki defa talep edilen 5 milyon kuruşa ilave olarak 3 milyon kuruşun olağanüstü ödenek şeklinde harcanmasına izin verilmesi hakkında geçici kanun maddesini içeren Sadaret tezkeresi meclisin onayına sunulmuştur.³⁰ Bu sıralarda en çok tekrar edilen ve herkesin konuştuğu konu kolera olmuştur.³¹ Bununla berabere bir yerde kolera veya tifo hastalığı mevcut ve yaygın iken görevliler oraya gittiklerinde hastalanarak ölebilmıştır. Bu durumda belirtilen hastalıklardan vefat eden devletin ileri gelenleri, beyler ve subayların ailelerine birinci dereceden malulen emekli olanlara tahsis olunacak maaşın ¾'ünün verilmesi kararlaştırılmıştır.³²

1. İstanbul'da Kolera Görülmesi

Umûr-ıTıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye Nezareti'nden bildirildiğine göre İstanbul'da askerî hastanelerde ve askerî mevkilerde kolera olmadığı belirtilmesine rağmen, koleranın İstanbul'a nasıl girmiş olabileceği araştırılmıştır. Bu sorunun cevabı yapılan tetkikler sonrasında Osmanlı Seririyat Mecmuasında Muallim Süleyman Numan Bey tarafından yazılmıştır. Koleranın bulaşık olan deniz sahillerinde gezen sonbahar tatbikatları için celp edilen taburlar vasıtasıyla İstanbul'a geldiği tespit edilmiştir. İlk şüpheli vukuatın bu askerlerden birisinin kaldığı Okmeydanı civarındaki Hasköy'de bir hanede ortaya çıktığı yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Bunun üzerine ilgili askerin sağlık durumu hakkında gerekli tedbirlerin alındığı görülmüştür. Fakat yapılan araştırmalardan sonra sıhhi bir temele dayanan açık bir delile ulaşılamamıştır. Diğer taraftan İstanbul'da ilk kolera vukuatı 30 Ağustos-1 Eylül 1910 tarihinde Galata'da ortaya çıkarak, hastaların tecrit edildiği doğrulanmıştır. Şehremaneti de olayı 12 Eylül 1910 tarihinde resmen gazetelerde ilan ederek duyurmasına rağmen Sinop taburu Sinop'tan İstanbul'a doğru 13 Eylül 1910'da hareket etmiştir. Bu gelen askerler Okmeydanı'nda kurulan ordugaha yerleştirilmişlerdir. Buradaki askerlerin Hasköy civarındaki halkla temas etmesinden sonra askerler arasında da ilk kolera vakası 13 Eylül'de görülmüştür. Bunun üzerine ordugahın bulunduğu yer hemen değiştirilerek bahsi geçen tabur Veliefendi'deki ordugaha nakledilmiştir. Dolayısıyla koleranın İstanbul'da görünmesi Karadeniz'den gelen askerin İstanbul'a varmasından hayli zaman önce gerçekleşmiştir.³³ Böylece 1 Eylül 1910'da İstanbul'da kolera salgını başlamıştır. Salgın neticesinde 15 Temmuz

²⁷ Meclis-i Mebûsan 1. Devre 3. Sene-i İctimaiye 45, 46. İctima. (İstanbul: 22-23 Şubat 1911) 47, 77; Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi, (Ankara: 6 Mart 1911) 47, 77.

²⁸ Tanin, "Meclis-i Mebûsanda", (26 Şubat 1911), 2; Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi, (Ankara: 6 Mart 1911) 77.

²⁹ Tanin, "Meclis-i Â'yânda 92. İctima' 1. Celse", (3 Şubat 1911), 3.

³⁰ Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi, 33.

³¹ Servet-i Fünun, "İstanbul Postası", (10 Ocak 1911), 430.

³² Düstur İkinci Tertib Cilt 1, 69-70.

³³ Muallim Süleyman Numan Bey'in ders esnasında ifadeleri yazılarak düzenlendikten sonra Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir. Tasvir-i Efkâr, "Şehrimizde Koleranın Püskürtülmesi" numara 479, 22 Ocak 1911, İstanbul, s. 3; 9 Şubat 1911 tarihinde İstanbul'dan Hayda'ya giden askerler arasında da kolera olduğuna dair bilgiler alınmıştır. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda hastalığın kolera olmadığı eziz diye adlandırılan mevsim rüzgarlarının sert esmesinden kaynaklı ishal vakası olduğu ortaya çıkmıştır. Tanin, "Kolera", (29 Ocak 1911), 1-2.

1910 ile 12 Ocak 1911 arasında 5128 kişi koleraya yakalanmış ve bunlardan 4023'ü vefat etmiştir.³⁴

2. Kütahya'da Kolera

Kütahya, Anadolu'da Ege bölgesinin iç batı kısmında yer alan ve tarihi MÖ 6.yüzyıla kadar uzanan kadim şehirlerden birisidir. Şehrin en eski ismi "Katiaieion" adıyla bilinmekte olup, şehirde Frigya, Lidya, Makedonya ve Roma gibi pek çok uygarlık hüküm sürmüştür.³⁵ Bizanslıların önemli şehirlerinden olan Kütahya, Selçuklu komutanlarından Hezar Dinari tarafından 1078 yılında Türklerin hakimiyetine girmiştir.³⁶ 14.yüzyılda Germiyanogulları Beyliği'nin merkezi olan şehir, Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da Germiyanogulları'nın kızını almasıyla Kütahya ve Isparta tarafları çeyiz olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.³⁷ Osmanlı idari teşkilatında Kütahya, Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı önemli sancaklardan biri olarak yer almıştır. Coğrafi konumu itibarıyla, vilayetin diğer sancakları olan Bursa, Ertuğrul, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) ve Karesi (Bursa) arasında stratejik bir noktada bulunmaktaydı. Bu merkezî konum, Kütahya'yı hem idarî hem de ticari açıdan önemli bir geçiş noktası hâline getirmiştir.³⁸

Hindistan'da Ganj Nehri sahillerinde pislik hastalığı olarak ortaya çıkan kolera 1817-1823, 1829-1837, 1852-1862, 1863-1875, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında kıtalar arası salgına dönüşmüştür. Ulaşım imkanlarının gelişmesi ve insanların devamlı yer değiştirmesi nedeniyle Osmanlı şehirleri de koleradan etkilenmiştir. 1892 yılı yaz aylarında Trabzon Vilayetinde görülen kolera bütün Osmanlı topraklarına yayılmıştı. 1893-1894 yıllarında aralıklarla İzmir, Trabzon, Amasya, Tokat, Eskişehir ve Kütahya çevresinde kolera görülmüştür.³⁹ Aynı tarihte Eskişehir-Konya demiryolu hattının ilk kısmının yapımı için Eskişehir-Kütahya arasındaki hattın inşasında Osmanlı'nın farklı yerlerinden getirilen işçiler koleranın yayılmasında etkili olmuştur.⁴⁰ Kütahya'nın İstanbul, Eskişehir, Afyonkarahisar, Bursa ve İzmir gibi şehirler arasında kavşak konumunda bulunması, şehrin önemli bir geçiş noktası hâline gelmesine neden olmuştur. Bu durum 1893 kolera salgınının⁴¹ ve 1911'deki kolera vakalarının bölgeye yayılmasında etkili olmuştur.

1893 yılında Kütahya ve çevresinde görülen kolera vakalarının, Eskişehir'den Kütahya'ya uzanan demiryolu inşaatı çalışmaları sırasında ortaya çıktığı belirlenmiş; bu sayede hastalığın yayılma kaynağı tespit edilerek gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Buna karşılık, 1911 yılında aynı bölgede görülen kolera salgınında bilhassa köylerde yaşayan halkın hastalığı

³⁴ Mesut Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2005) 28.

³⁵ Mustafa Çetin Varlık, "Kütahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002) 26: 580.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), 10.

³⁷ Mustafa Çetin Varlık, "Germiyanogulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996) 14: 33; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*. (İstanbul: Esteban Matbaası, 1891) 17.

³⁸ Örikagasizade Hasan Sırrı, *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası İbtidaiye Kısmı*, (İstanbul: Karebet Matbaası, 1893), 27-28; İbrahim Berci, "İzmir'de Kolera Salgınları (1910-1912)", *Tarih ve Günce* 9, (2021): 391,

³⁹ Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)", 348.

⁴⁰ Metin Menekşe, "Eskişehir'de Kolera Salgını: Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6, no.1, (2020), 63.

⁴¹ Acer, "Kütahya'da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)", 41-42.

saklaması hem salgının gerçek boyutunun hem de ölüm sayılarının kesin olarak belirlenmesini engellemiştir.

15 Temmuz 1910 tarihinde kara yolu üzerinden Rusya'dan Erzurum'a ulaşan kolera salgını, özellikle liman şehirlerinde daha yoğun olmak üzere, zamanla Anadolu ve Rumeli'deki bütün şehirlere hızla yayılmıştır. Osmanlı topraklarında kolera salgını, başta demiryolları, limanlar ve kutsal ziyaret yerleri olmak üzere, toplu hareketliliğin yoğun olduğu güzergâhlar aracılığıyla yayılım göstermiştir.⁴² Salgın, ülkenin doğu ve kuzey bölgelerinde ortaya çıktıktan sonra, 1 Eylül tarihinde İstanbul'da da görülmüştür. Başkent konumundaki İstanbul'un önemli bir ulaşım ve ticaret merkezi olması nedeniyle, hastalığın buradan diğer bölgelere yayılımı hız kazanmıştır. 1911 yılı kolera salgınının, önceki yıla kıyasla çok daha hızlı yayılım göstermesi, toplum genelinde ciddi bir endişe ve tedirginliğe yol açmıştır.⁴³

Öte yandan, 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin tüm vilayetlerinde, özellikle de Kütahya çevresinde kış mevsimi son derece sert geçmiştir. Kütahya'da hava sıcaklıklarının -25 ila -28 dereceye kadar düştüğü rapor edilmiş ve bu olumsuz hava koşulları nedeniyle okulların 10 gün süreyle tatil edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Bozüyük ile Eskişehir arasındaki demiryolu hattında yer alan yarma çökmesi sonucunda tren seferlerinin durduğu bildirilmiştir.⁴⁴ Kütahya'nın köylerinde kışın şiddetli olduğu 1911 şubat ayında kolera olduğu halde halkın gizlemesi ve cehalet nedeniyle duyulmamıştır.⁴⁵ Kütahya'nın çevresinde yer alan İzmir Vilayeti'nde 19 Ocak 1911 tarihinde son 24 saat içinde 10 kişi koleraya yakalanmış olup, bunlardan 5'i vefat etmiştir.⁴⁶ Buna rağmen şehirlerarası bağlantıların kesilmemesi için 20 Şubat 1911 tarihinde Kütahya Mutasarrıflığı'ndan Eskişehir Kaymakamlığı'na gönderilen telgrafta, İzmir'e varılacak yerlere karşı yürürlükte olan sıhhi tedbirlerin kaldırılmasının Sıhhiye Nezareti tarafından bildirildiği belirtilmiştir.⁴⁷ Diğer taraftan İzmir'de bir evde kolera görüldüğü Tanin gazetesinde yer almıştır. Alınan habere göre 23 Şubat 1911'de başka bir evde daha kolera ortaya çıkmıştır. 24 Şubat tarihinde ise kolerayla ilgili bir bilgiye rastlanılmamıştır.⁴⁸ Bu sıralarda doktorların koleraya karşı yoğun bir çalışma içerisinde olmalarından dolayı doktorlara zamlı maaş verilmesi Maliye Nezareti ve diğer nezaretlerce uygun görülmüştür.⁴⁹

İzmir'de kolera görülmesinden dolayı hem mahallî hükümetin hem de Kütahya gibi şehirlerin içinde yer aldığı diğer bütün vilayetlerdeki merkezî yönetimlerin sorumluluk alması istenmiştir. Koleranın görüldüğü yerde bastırılması ve yayılmasına engel olunması için gerekenlerin yapıp yapılmadığı ise bilinmemektedir. İzmir'den son gelen haberlere ve

⁴² Ahmet Asker, "Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yıllar Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, no. 1, (2021), 105-106. <https://doi.org/10.26650/oba.781442>

⁴³ İ. Arda Odabaşı, "Selanik 1910-1911: Kolera Salgınları, Kahraman Bir Doktor, Yahudi İşçilerin İsyanı ve Serseri Gazeteciler", *Toplumsal Tarih* 296, (2018), 56-58.

⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr*, "Vilâyât", (9 Şubat 1911), 3.

⁴⁵ *Sırat-ı Müstakim*, "Anadolu'da Salgın Hastalıklar", (20 Temmuz 1911), 13.

⁴⁶ *Tasvir-i Efkâr*, "Şehrimizde Koleranın Püskürtülmesi", (22 Ocak 1911), 3.

⁴⁷ *Hakikat*, "Havâdis", (22 Şubat 1911), 4.

⁴⁸ *Tanin*, "İzmir'de Kolera", (26 Şubat 1911), 1; Bu sıralarda Avrupa'da kolera kendini göstermeye başlamıştır. Hariciye Nezareti'ne gelen telgraflara göre İspanya, Hollanda, Fransa ve Almanya'da kolera nedeniyle ölüm vakalarında artış gözlenmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. *Tanin*, "Hariciye Telgraflar", (4 Mayıs 1911), 1; Rusya'da 10 Mayıs 1911 yortular (Hristiyanların bayramı) sırasında burada koleradan şüpheli 2 hasta bulunduğu gibi yine Petersburg'da yeniden 3 kişi koleraya yakalanmıştır. Bunun üzerine gerekli sıhhi tedbirlere başvurulmuştur. *Tanin*, "Rusya'da Kolera", (28 Nisan 1911), 5.

⁴⁹ *Tasvir-i Efkâr*, "Sivas Mebusu Dağavryan Efendi'ye", (4 Nisan 1911), 2.

Sıhhiye Nezareti'nin tebligatına göre şehirde kolera ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Mevsime göre temizliğe özen gösterilmesi gerekirken çarşı ve sokakların kirli olduğu görülmüştür. Kışın şehirlerde ortaya çıkan koleranın uzunca bir müddet devam etmesinin sebebi ülkede temizliğe özen gösterilmemesinden kaynaklanmıştır.⁵¹

Kütahya ve çevresinde yer altından doğal olarak bol miktarda sıcak su çıktığı görülmüştür. Bu sıcak suların insan sağlığına faydalı olmasından dolayı soğutulmuş içilmesi tavsiye edilmiştir. Özellikle koleranın görüldüğü dönemlerde mikropların bulaşmaması için soğutulmuş kaplıca suları dışında başka suların içilmemesi tavsiye edilmiştir. Böylece belediyeye ait olan sıcak sular da halk sağlığı için faydalı bir şekilde kullanılmıştır.⁵² Ayrıca hamamlarda ve sıcak su kaynaklarında çamaşır yıkanması yasaklanmıştır. Bazı yerlerde kolera illeti halen devam için yeni kısıtlamalara gidilmiştir. Temizliğe özen gösterilerek, bulaşıcı hastalığa sebep olacak her türlü sebebin giderilmesine dikkat edilmesi istenmiştir. Hakikat gazetesinin haberine göre bu durum Sıhhiye Nezareti tarafından da resmî olarak açıklanarak aşağıdaki kararlara uyulması istenmiştir. Sıcak su kaynakları ve hamamlarda çamaşır yıkama geleneğinin, halk sağlığını tehdit edebilecek nitelikte hastalıklara zemin hazırladığı gerekçesiyle, Sıhhiye Komisyonu'nun raporunda da ifade edildiği üzere söz konusu uygulama yasaklanmıştır. Zira sıcak su kaynaklarının bulunduğu alanların hijyen koşullarından yoksun olduğu, ayrıca bazı berberlerin bu mekânlarda yoksul bireyleri traş ederken farkında olmaksızın bulaşıcı hastalıkların yayılmasına aracılık ettikleri tespit edilmiştir. Bu tespitlerin ardından, sıcak su kaynaklarının bulunduğu bölgelerde polis ve belediye görevlileri tarafından denetimler gerçekleştirilmiş, halk sağlığını tehdit ettiği değerlendirilen berberlerin faaliyetlerine son verilerek söz konusu alanlardan uzaklaştırılmışlardır. Hamamcı kadınlara hamamların içinde kesinlikle kirli çamaşır yıkattırılmaması ve ısrar edenler olursa hemen polis ve belediye dairelerine haber verilmesi istenmiştir. Bundan başka sıcak suların olduğu kurnalarda kadınların açık saçık bir halde çamaşır yıkamaları, tesettüre riayet edilmesi hakkındaki dini emirlerin hükümlerine aykırı olduğundan bunların da yasaklanması görevlilere tebliğ edilmiştir. Alınan kararlar halka duyurularak tam uygulanması ve her yerde temizliğe özen gösterilmesi ilan edilmiştir.⁵³

Bütün bu tedbirler alınırken bir yandan da kolerayla ilgili haberler gelmeye devam etmiştir. İzmir'de koleraya yakalanan 2 kişi vefat etmiş ve bir kadında da kolera belirtileri görülmesi üzerine gözlem altına alınmıştır.⁵⁴ 28 Mayıs 1911 tarihinde Samsun Karantina Tababetinden alınan telgrafta Samsun'da bir handa 2 hamalın koleradan hastalanarak vefat

⁵⁰ Henüz kış mevsimindeyken baharda da kolera görülebileceği tahmin edilmiştir. Bundan 6 ay önce koleranın ne gibi felakete neden olduğu unutulmamıştır. *Tanin*, "Acaba Neler Yapılıyor", (3 Mayıs 1911), 2.

⁵¹ *Tanin*, "Tanzîfâta Riâyet", (4 Mayıs 1911), 3.

⁵² *Hakikat*, "Gölge Etme Başka İhsan İstemem", (22 Şubat 1911), 1.

⁵³ *Hakikat*, "Hamamlarda, Sıcak Sularda Çamaşır Yıkamayacak!", (10 Mayıs 1911), 3; Kolera etrafı tehdit etmekte olduğundan hamamlarda çamaşır yıkattırılmaması, sıcak sularda berberlerin bulunmaması hakkında bir karar verilmişti. Koleranın yayılmaması için bu tedbirler yeterli görülmemiştir. Memleketteki genel sıhhati tehdit eden başka unsurlara da çözüm bulunması istenmiştir. Aksi halde alınan kararlara uyulmazsa koleranın üstesinden gelinemeyeceği ortaya çıkmıştır. Eğer komisyon şehrin sıhhi durumunu kolera gibi belalardan korumak istiyorsa yasaklanacak daha birçok şeyi olduğu belirtilmiştir. *Hakikat*, "Sıhhiye Komisyonu", (12 Mayıs 1911), 3; Örneğin *Tanin Gazetesi'nin* 14 Mayıs 1911 tarihli nüshasında köpekler ile kolera arasında bir bağ kurularak Hz. Adem'den beri köpeklerle kolera arasında bir bağlantı bulunduğu haberi yer almıştır. *Tanin*, "Dereden Tepeden", (14 Mayıs 1911), 2.

⁵⁴ *Senin*, "İzmir'de Kolera", (25 Mayıs 1911), 6; İzmir'de kolera salgınının uzamasında doktorların yetersizliği, tecrithane ve emrâz-ı sariye inşaatının ötelenmesi ile oluşturulan kordonlardaki görevlilerin sayısının azlığı etkili olmuştur. İbrahim Berci, "İzmir'de Kolera Salgınları (1910-1912)", *Tarih ve Günce* 9, (2021): 391,

ettikleri belirtilmiştir. Bunun üzerine 29 Mayıs 1911 tarihinden itibaren Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye tarafından Samsun'a gidecek olanların sıhhiye-i tıbbiye bulunan ilk Osmanlı limanında tıbbî muayeneye tâbi tutulmalarına karar verilmiştir.⁵⁵

Hakikat Gazetesi'nin 2 Haziran 1911 tarihli nüshasında koleradan "Kütahya'daki mevsim hastalığı" başlığı altında bahsedilmiştir. Kütahya'daki doktorların "mevsim hastalığı" adını taktıkları bir hastalığın hüküm sürdüğü, içine zavallıları alıp sürükleyip götürdüğü yazılmıştır. Kütahya belediye doktorundan koleraya benzeyen bu hastalık hakkında bir açıklama yaparak halkın heyecanını yatıştırması istenmiştir. Bunun üzerine Kütahya Belediye Doktoru Mehmet Ziya Bey gerekli olan açıklamaları Hakikat gazetesinde yapmıştır. Ancak konuyla ilgili yapılan açıklama oldukça uzun olduğundan dolayı özeti yayımlanmıştır. Mehmet Ziya Bey'in açıkladığı özetten anlaşıldığına göre, Kütahya'daki hastalığın "iltihab-ı mide-i mâni" yani mide ile birlikte bağırsakların bozulmasından kaynaklı bir rahatsızlık olduğu ifade edilmiştir. Mehmet Ziya Bey halkın endişelenmesine neden olan bu durum hakkında uyarılarda bulunarak alınan tedbirlere uyulmasını istemiştir.⁵⁶

Bu hastalık kıştan çıkan zayıf bünyelerin yakalandıkları bir hastalık olduğu için "mevsim hastalığı" olarak adlandırılmıştır. Basit ishal bile bazen ölümle neticeleneceğinden dolayı bu hastalıktan meydana gelen ölümler olağanüstü bir durum olarak düşünülmemiştir. Hastaların donması, kararması gibi kolera belirtilerinin görülmesi kanın zehirlenmesinden ve sıcaklık meydana gelememesinden ileri gelmiştir. Kütahya'da 20 kadar hastadan ancak 5-6'sı bu şekilde ölmüştür. Olağanüstü bir şekilde çalışan doktorlar, salgın haline dönüşebilen hastalığın önünü almaya çalışmışlardır. Halkın da sağlıklarına, yiyeceklerine ve içeceklerine dikkat etmesi istenmiştir.⁵⁷

İşte Kütahya'da ortaya çıktığı haberi yayılan bu hastalık başlangıçta bir çeşit mide bağırsak hastalığı olarak tanımlansa da tehlikenin devam ettiği belirtilmiştir. Henüz sirayeti tam anlayamadığından dolayı doktorlar devamlı araştırma yaparak gerekli uyarıları yapmışlardır. Kader deyip mesele geçitirilmemiş olup, konuyla ilgili Osmanlı Hükümeti ve Kütahya Belediyesi'nce elden gelen tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Yapılan resmî açıklamalarda, söz konusu hastalığın kolera olmadığı belirtilmiş, ancak halkın alınan sağlık tedbirlerine riayet etmesi hâlinde korunabileceği, aksi takdirde bir şekilde mide ve bağırsak hastalıklarına yakalanma riskinin bulunduğu ifade edilmiştir.⁵⁸

Hakikat gazetesinin 7 Haziran 1911 tarihli haberinde yağmurun çok yağmasından sonra harman yeri gibi su basan yerlerin bataklığa dönüştüğü ve ağustos ayına kadar bile buraların kurumayacağı yazılmıştır. Belediyeden bu bataklıkların bir çaresine bakması istenmiştir. Kütahya, İzmir ve İstanbul gibi şehirlerde kolera ve benzeri hastalıklar görüldüğü için toplum sağlığının korunması amacıyla bataklıkların kurutulmasının öneminden bahsedilmiştir.⁵⁹

⁵⁵ *Senin*, "Muayene-i Tıbbiye", (31 Mayıs 1911), 4.

⁵⁶ Konuyla ilgili olarak Hakikat Gazetesi'nde şu bilgiler yer almıştır; "Acaba neden kamuoyunu sakinleştirmek için bir açıklama yapılmamıştır. Gazeteye böyle bir beyanname gelse yazılıp açıklanabileceği belirtilmiştir. Bu konuda doktorlar vazifelerini yapmaya çalışırken gazeteciler de gerekli çabaları göstermişlerdir. Gizli kalan şayiye ulu orta söylenen şayiyadan daha çok umumî heyecana neden olmuştur. Mademki Kütahya'da bir hastalık var, herkes de ondan kuşkuluyor bunu yazmak ve yetkili yerlerden açıklamalar istemek zorunlu hale gelmiştir. Doktor bey de bu şayiye yayılmadan önce biliyormuş" *Hakikat*, "Kütahya'daki Mevsim Hastalığı", (2 Haziran 1911), 1.

⁵⁷ *Hakikat*, "Kütahya'daki Mevsim Hastalığı", (2 Haziran 1911), 1-2.

⁵⁸ *Hakikat*, "Kütahya'daki Mevsim Hastalığı", (2 Haziran 1911), 2.

⁵⁹ *Hakikat*, "Yağmurun Sonu Bataklık!", (7 Haziran 1911), 3.

3. Koleraya Karşı Sıhî Müdafaa Heyeti Kurulması

1911 yılında İzmir ve Samsun gibi farklı bölgelerde eşzamanlı olarak kolera vakalarının görülmeye başlanması, ülke genelinde halk sağlığını tehdit eder nitelikte bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶⁰ Osmanlı şehirlerinden derlenen 1911 yılına ait verilere göre, kolera teşhisi konulan toplam 18.876 vakadan 12.143'ü, yani yaklaşık %64,3'ü, salgın sonucunda yaşamını yitirmiştir.⁶¹ Dolayısıyla koleraya karşı sıhî müdafaaada bulunmak üzere kolera müdafaa heyetlerinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu heyetlerin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından belirlenmiş olan şartlar çerçevesinde teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. İstanbul'un mahallelerinde kurulacak olan kolera müdafaa heyetleri muhtar, imam veya ruhânî reis, mahallenin muteberlerinden 1-2 kişi ve mahallede bulunan bir veya iki tabipten oluşması tespit edilmiştir. Bu heyetlere Meclis-i Umûr-i Tıbbiye ve Sıhhiye-i Umûmiye tarafından bastırılan kolera risalesi ile diğer bulaşıcı hastalıkların yayılmasına engel sıhî talimatlar ve koleraya ait sıhî nasihatler adıyla broşürler dağıtılacaktır. Heyet broşürlerdeki talimatlara riayet edecek olup, doktorlardan her türlü ihtiyatî tedbirlerin halka anlatılacağı konferanslar vermesi istenmiştir. Şayet bir mahallede kolera hadisesi görülecek olursa o kişi hemen toplumdan uzaklaştırılarak tecrit edilecek ve vaka hemen bağlı olunan belediye dairesine ihbar edilecektir. Belirtilen koşullar doğrultusunda, mahallelerde koleraya karşı müdafaa heyetlerinin ivedilikle teşkil edilmesine yönelik karar, Sıhhiye Komisyonu tarafından alınmış ve gerekli mercilere şehremaneti aracılığıyla resmî olarak tebliğ edilmiştir.⁶²

Alınan önlemler sonrasında İstanbul'da kolera illetinin tamamen ortadan kalktığı Meclis-i Sıhhiyece anlaşıldığından dolayı İstanbul'dan diğer şehirlere çıkacakların tâbi oldukları tıbbî muayenenin kaldırılması kararlaştırılmıştır.⁶³ Diğer taraftan Samsun Sancağı dahilindeki kolera nedeniyle Amasya'nın çeşitli yerlerine konulacak olan kordonların korunması için mevcut jandarmaların sayısı yeterli görülmemiştir. Hastalığın yayılmasının önlenmesi ve gerekli müdahalelerin gerçekleştirilmesi amacıyla durum, 10. Kolordu Kumandanlığı'na resmî olarak tebliğ edilmiştir.⁶⁴

4. Kütahya'da Görülen Mevsim Hastalığının Kolera Olduğunun Anlaşılması

Dahiliye Nezareti'nden 30 Mayıs 1911 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, Eskişehir'de basılan Hakikat Gazetesi'nin haberinden bahsedilmiştir. Buna göre Kütahya'da mevsim hastalığı adında bir hastalığın ortaya çıkarak hastaların kolera belirtileri gösterdiği ve içlerinden bazılarının da vefat ettiği ifade edilmiştir. Burada hakikaten böyle bir hastalık varsa mahalline hemen tabip gönderilerek tahkikat yapıldıktan sonra neticesinin

⁶⁰ 1911 yılında birçok Osmanlı şehrinde kolera görülmüştür. Bunlar; Kütahya, İstanbul, Samsun, Sivas, Basra, Üsküp, Beypazarı, İskilip, Bursa, Kayseri, Çorum, Sungurlu, Manastır, Silivri, Keskin, Bağdat, Malatya, Çanakkale, Yafa, Yanya, İşkodra, Kosova, İzmit, İznik, Fatsa, Hayrabolu, Trabzon, Giresun, Biga, Sivrihisar, Selanik, Elâzığ, Ankara. Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını", 29.

⁶¹ Asker, "Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yıllar Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera", 104.

⁶² *Senin*, "Kolera Müdafaa Heyetleri", (14 Haziran 1911), 3.

⁶³ Bu durum Hakikat Gazetesi'nde "Gazetelerin verdiği haberler doğru ise İstanbul'da kolera kalmamıştır. Hatta Sıhhiye Meclisi, İstanbul'dan çıkacak yolculara yapılmakta olan tıbbi muayenenin kaldırılmasını kararlaştırmıştır" şeklinde haber olarak verilmiştir. *Hakikat*, "İstanbul'da Kolera!", (16 Haziran 1911), 3.

⁶⁴ *Senin*, "Tebliğât", (14 Haziran 1911), 3.

bildirilmesi, ayrıca İstanbul'dan tabip gönderilmesine lüzum olup olmadığının hızlıca araştırılması istenmiştir.⁶⁵

Kütahya'da koleraya benzer bir hastalığın görülmesi üzerine, Kütahya Heyet-i Sıhhiye'sinin dikkati bu duruma çekilmiştir. Belediye Doktoru Mehmed Ziya Bey tarafından konuyla ilgili olarak yapılan açıklamada hastalığın öyle korkulacak bir boyutta olmadığı bildirilmiştir. Fakat yine de bakteriyoloji muayenesinin yapılması istenmiştir. Yapılan çalışmalardan sonra Kütahya doktorlarından birisinin hastalığın kolera olduğuna kanaat getirmesi üzerine, özel olarak getirtilen Sıhhiye Müfettişi ise hastalığın kesinlikle kolera olmadığını belirtmiştir. Bu durumun açıklığa kavuşması için Kütahya'dan İstanbul'a giden iki doktor müşahede ve muayenelerinde hastalığın kolera olduğuna kanaat etmeleri üzerine toplanan İstanbul Heyet-i Sıhhiye'si mutlaka bakteriyoloji muayenesi yapılması gerektiğine oybirliğiyle karar vermiş ve ilgili karar Kütahya Mutasarrıflığı'na yazılmıştır.⁶⁶ Diğer taraftan Dahiliye Nezareti'nden Kütahya Mutasarrıflığı'na 14 Haziran 1911'de gönderilen evrakta Kütahya'da meydana gelen hastalıktan dolayı gerekli olan sıhhi tedbirlerin alınması için şimdilik 7000 kuruşun havale edildiği bildirilmiştir.⁶⁷

Hakikat gazetesi 16 Haziran 1911 sayılı nüshasında kolera hastalığını "Kütahya'da Kolera!" başlığıyla yayımlamış ve mevsim hastalığı olarak bilinen hastalığın kolera olduğu açıklanmıştır. Yazıda şöyle denilmiştir;

"Kütahya Belediye Doktoru Mehmet Ziya Bey tarafından mevsim hastalığı adı verilen hastalık bugün kesin olarak anlaşıldı ki kolera imiş. İstanbul'dan bakteriyolog Kemal Muhtar Bey geldi. Bu hastalığın kesinlikle kolera olduğunu söyledi. Mehmed Ziya Bey evvelce bizim şüphe üzerine yazdığımızı kızdı, çıkıştı 'herkesi ne orada kuşkulandırıyor sunuz' dedi. O zaman bizim kadar Ziya Bey de şüphe etseydi şimdiye kadar yapılması gereken tedbirler yapılır, oraya buraya sirayet ettirilmemeye çalışılırdı. Şimdi ne oldu ve neye benzedi. Bugün Kütahya'yı kemiren bu mel'un hastalığın mikroplarını vagonlarla şuraya buraya sevk ettik. Şimdi bizim Eskişehir'e de gelmediğini ve burada da kolera bulaşığı olmadığını kim iddia edebilir. Düne gelinceye kadar yolcuların hepsi serbest bırakılıyordu. Ancak dün akşam çıkan yolculara dezenfeksiyon yapılmaya başlanabildi. Ama bu kayıtsızlık yüzünden ne zararlar gördük de hala uyanık olamadık."⁶⁸

Kütahya'da koleranın gittikçe korkutucu boyutlara ulaştığı Hakikat gazetesinin 23 Haziran 1911 tarihli nüshasında yer almıştır. Haberin devamında şunlar yazılmıştır; Böyle bir tablonun ortaya çıkması aslında kaçınılmazdı. Zira halkın çoğunlukla sağlık ve hijyen kurallarına karşı yeterli bir duyarlılığı bulunmamaktaydı. Özellikle Kütahya Belediyesi'nin hizmetleri diğer şehirlerle karşılaştırıldığında son derece yetersizdi. Şehrin sokakları kirli, kanalizasyon sistemi açıkta ve halk salgın hastalıklar karşısında büyük ölçüde ilgisizdi. Bu koşullar, kolera gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması için elverişli bir zemin oluşturmaktaydı. Nitekim resmî

⁶⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD), 50/44. (30 Mayıs 1911)

⁶⁶ *Senin*, "Kütahya'daki Hastalık", (14 Haziran 1911), 3.

⁶⁷ BOA, DH. İD, 50/21, L. 1, 3, (14 Haziran 1911).

⁶⁸ Gazetede ki haberin devamında şunlar yazılmıştır; "Belediye biraz gözünü açsın! Bu hayat ve memet meselesi şakaya gelmez. Burnumuzun ucunda, Kütahya'da kolera olanca dehşetiyle hükmünü icra ediyor. Geçen de yağın yağmurlardan hasıl olan seller şehrin ötesinde berisinde birtakım irkiniler yaydı. Kokuşup çürümüş olan bu yataklar için belediye neden bir tedbir düşünmüyor. Şehrin her tarafı pislik içinde yüzüyor da bu belediyenin dikkatini neden çekmiyor. Belediye dairesine gidilse bir sürü çavuşun orada irkilip durduğu görülüyor. Acaba bunlara millet orada uyku çekmek için mi maaş veriyor. Bu seferlik de bir ihtarla işi geçiştirelim. Yine belediye eski rahavetini eski alışkanlığını terk etmezse o zaman yazacağımızı biz biliriz. Çünkü hayatla oynanmaz." *Hakikat*, "Kütahya'da Kolera!", (16 Haziran 1911), 2.

kaynaklara göre, önceki gün teşhis konulan 8 kolera vakasından 4'ü hayatını kaybetmiştir. Gayr-i resmî bilgiler ise durumun ciddiyetini daha da çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. 30'dan fazla ev karantinaya alınmış, hatta kız mektebinde görev yapan 2 öğretmenin evleri de kordon altına alındığı için okul geçici olarak kapatılmıştır. Salgın hastalıkların etkili olduğu bu gibi durumlarda, eğitim kurumlarının faaliyetlerine ara verilmesi, halk sağlığının korunması açısından en makul önlemlerden biri olarak değerlendirilmektedir.⁶⁹

Uygulanan sıhhi tedbirlerinin yetersizliği ve yolcuların yüzeysel bir muayeneden geçirilmesinden dolayı Kütahya'da başlayan kolera salgınının Eskişehir'e de sıçrayacağından endişe edilmiştir. Kolera su vasıtasıyla sirayet ettiğinden, kolera alâmetleri belirmeye başlayınca herkesten suyu kaynattıktan sonra içmesi istenmiştir. Şayet bu kadarcık bir şeye de üşenilirse en azından yeraltından doğal olarak çıkan sıcak suların soğutulduktan sonra içilmesi tavsiye edilmiştir. Eğer içme suyu meselesine dikkat edilirse kolera âfetinin üstesinden gelinebileceği belirtilmiştir. Kütahya'daki son kolera hadisesinde 20 Haziran saat 10'dan 21 Haziran saat 8'e kadar yeniden 1 kişi koleraya yakalanmış ve eski hastalardan da 4 kişinin vefat ettiği bildirilmiştir.⁷⁰

Kütahya'da koleranın patlak vermesi üzerine Hakikat Gazetesi bu durumu "Kaçan Kaçana!" başlığıyla yayımlamıştır. Haberin devamında "ne olmuş ne olacak, Kütahya'da kolera var, bütün halk kaçıyor. Şimdiye kadar bu muhacirlerden bizim tanıdığımız 10-15 ev toparlanmış gidiyor, bu gidişle bütün Kütahya boşalacağı benziyor" denilerek durumun vahameti anlatılmıştır.⁷¹

Koleranın Kütahya'da etkili olmasından dolayı Liva Sıhhiye Komisyonu'nca hapisanede kalanların sayısının azaltılmasına lüzum görülmesi üzerine Afyonkarahisar Fırka Kumandanlığı'yla haberleştikten sonra kışlada boş olan iki koğuşun küçük tamiratlarıyla tefrişleri yapılmıştır. Daha sonra mahkumların kalabalıklığının azaltılması için bir kısmının ayrılan bu koğuşlara emniyetli bir şekilde nakledildiği Kütahya Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir.⁷² Kütahya Hapishanesi'nin hıfzıssıhha kurallarına uygun olmaması ve oldukça dar olmasından dolayı mahkumlar içinde de kolera görülmüştür. Bu nedenle mahkumlardan bir kısmı kışlada ayrılan bölüme nakledilmiştir. Hapishanenin imar ve ıslahı için de 69.500 kuruş Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilmiştir. Gerekli çalışmaların yapılmasından sonra hapishane hıfzıssıhha kurallarına ve ihtiyaçlara uygun hale getirilmiştir.⁷³

Diğer taraftan Kütahya'da 24 Haziran 1911 saat 8'den 25 Haziran 1911 saat 8'e kadar 3 kişi koleraya yakalanmış olup, bunlardan 2'sinin vefat ettiği Kütahya Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. Kütahya'da bulaşıcı koleradan ölümlerin artması ve bulaşığın yayılması üzerine Avukat Muhlis tarafından Kütahya Mutasarrıfı İsmail Kemal Bey'e açık mektup yazılarak koleraya dikkat çekilmiştir. Burada Kütahya'da meydana gelen ve gündün güne şiddetlenen kolera hastalığının bir an önce yayılmasının önlenmesi için çaba harcanıyorsa da yeterli olmadığı yazılmıştır. Kütahya'ya yakın olan kasabalara koleranın sirayet etmemesi için Kütahya'dan çıkacaklar hakkında hiç olmazsa temizlik ve buharlama yapılmasına lüzum görülmemesinden büyük bir üzüntü duyulmuştur. Her ne kadar belediye temizliğe büyük bir

⁶⁹ *Hakikat*, "Kütahya'daki Kolera!", (23 Haziran 1911), 3.

⁷⁰ *Hakikat*, "Kütahya'daki Kolera!", (23 Haziran 1911), 3.

⁷¹ *Hakikat*, "Kaçan Kaçana!", (23 Haziran 1911), 3.

⁷² BOA, DH. İD, 50/51, L. 1, 3, (24 Haziran 1911).

⁷³ BOA, Dahiliye Nezareti Mebân-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH. MB.HPS), 1/15, L. 1, (28 Haziran 1911).

özen gösteriyorsa da bununla işin bitmediği, Kütahya'nın kordan altına alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca belirli mahallerde birer izolasyon odası veya üç dört tahtadan ibaret birer baraka inşasıyla bir tabip bulundurulması ve buharlama yapılması istenmiştir. Eğer bu da mümkün değilse kaymakamlığın izin verdiği Kütahya'ya varılacak yerlere karşı ihtiyaten karantina konulması talep edilmiştir.⁷⁴

26 Haziran 1911 saat 8'den 27 Haziran 1911 saat 8'e kadar Kütahya ve çevresindeki sıhhiye haberleri şu şekilde gelişmiştir. Kütahya'da 2 kişi koleraya yakalanmış olup, bunlardan 1'i vefat etmiştir. Diğer taraftan aynı tarihte Kütahya'nın yakın çevresinde de durum hiç iyi değildir. Aydın'da 2 kişi koleraya yakalanmış olup 1'i vefat etmiştir. Ayrıca Aydın Sarayköyü'nde 11 kişi koleraya yakalanmış olup bunlardan 5 kişi ve eskilerden de 3 kişi vefat etmiştir. Ayrıca bu livanın Yeniceosunlar ve Ahmedeli Köyü'nde koleraya yakalananlar olduğu anlaşıl原因arak buralara tabip ile tıbbi malzemeler gönderilmiştir. Kütahya'nın Karasi ahalisinden olup İnegöl üzerinden Bursa'ya gelip bulunduğu otelde hastalanarak Gureba Hastanesi'ne kaldırılan bir kişide kolera alameti görülmüştür. Bundan dolayı ilgili kişi tecrit edilmiş ve adı geçen han usulüne uygun olarak dezenfekte edilerek kordon altına alınmıştır. Hastanın dışkısı da tahlil için İstanbul Bakteriyolojihanesi'ne gönderilmiştir.⁷⁵

Aynı şekilde 27 Haziran 1911 tarihli başka bir belgede Sarayköy, Denizli ve Nazilli civarına konulması gereken kordonların muhafazası için mevcut jandarmaların sayısı yetmediğinden dolayı İzmir'deki Jandarma Mektebi'nden en az 50 jandarmanın gönderilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.⁷⁶ Dahiliye Nezareti'nden 29 Haziran 1911 tarihinde Aydın Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, vilayette kolera hastalığından dolayı gereken koruma tedbirlerinin alınması için Meclis-i Sıhhiye-i Mülkiye azasından birisinin başkanlığında bir teftiş heyetinin oluşturulması istenmiştir. Aynı zamanda bu heyet 6 tabip seçmek için görevlendirilmiştir.⁷⁷ Denizli Mutasarrıflığı tarafından 4 Temmuz 1911 tarihli telgrafla Dahiliye Nezareti'ne iletilen talepte, kolera ile mücadele kapsamında daha önce İzmir'e gönderilen 6 tabipten ihtiyaç duyulan sayıda hekimin yeniden Denizli Livası'na görevlendirilmesi istenmiştir.⁷⁸

Kütahya'da kolera hastalığı devam ettiği için koleradan korunma çareleri aranmıştır. Kolera şimdiye kadar çok can kaybına neden olmuştur. Bu dehşetli afetin sirayetini önlemek için Kütahya yolcuları istasyonda dezenfekte edilmiştir. Kütahya'dan Eskişehir'e sadece trenle gidilmediği, karayollarından arabayla gelenler de bulunduğu için her iki şehir halkının birbirlerine pek çok noktalarda teması olmuştur. Halkın bu sıralarda koleradan korunma hususunda kendi hayatları için tedbirli davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Hükümeti bu konuda gereken korunma tedbirlerine dair yazılı kağıtlar bastırarak her yere dağıtımını sağlamıştır. Herkesten bu ilanları okuyarak içeriğine göre hareket etmesi istenmiştir. Çünkü 1911 senesinde birçok insanın ölümüne neden olan koleranın bütün

⁷⁴ İzmir'deki koleranın artması nedeniyle resmi ve özel bütün okullar tatil edilmiştir. Bir yandan sıcaklar iyice artarken herkesin dikkati Kütahya'daki bulaşıcı kolera hastalığındadır. *Hakikat*, "İzmir Mektupları", (28 Haziran 1911), 3.

⁷⁵ 16 Haziran saat 8'den 27 Haziran saat 8'e kadar Kütahya'da koleradan 2 kişi hastalanmış olup, 1'i vefat etmiştir. *Renin*, "Müstahberât-ı Sıhhiye", (30 Haziran 1911), 4.

⁷⁶ BOA, DH. İD, 50/21, L. 5, 7, (27 Haziran 1911) tarihli Dahiliye Nezareti'nden Umum Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen evrak.

⁷⁷ BOA, DH. İD, 50/21, L. 9, (29 Haziran 1911).

⁷⁸ BOA, DH. İD, 50/21, L. 11, (4 Temmuz 1911).

memlekete sirayet etmesi durumunda çok kötü bir durumun ortaya çıkacağından endişe edilmiştir.⁷⁹

Kütahya'da 1 Temmuz 1911 günü saat 8'den 2 Temmuz 1911 saat 8'e kadar 3 kişi koleraya yakalanmış olup eski hastalardan 1 kişi vefat etmiştir. Kütahya'nın Tavşanlı Nahiyesi ahalisinden olan Mustafa, Bursa'daki Eskipazar denilen yerdeki Zeytun Hanı'nda geceyi geçirirken kolera belirtileri göstermiş ve handaki pavyona nakledilmiştir. Han kordon altına alınarak buharlı temizlik işlemi yapılmıştır. Bunun üzerine Kütahya'da meydana gelen koleranın sirayetinin engellenmesi için yeterli miktarda jandarma ve askerler vasıtasıyla kordon tesis edilmiştir.⁸⁰

Diğer taraftan Kütahya'da ortaya çıkan kolera bir gün önce Tavşanlı Nahiyesi'ne sirayet ettiği gibi bir gün sonra da Eskişehir Kasabası'nı kavurmaya başlamıştır. İki günde tam 11 kişinin koleraya yakalanarak vefat etmesi üzerine ne büyük bir tehlike karşısında olduğu anlaşılmıştır. Durumun vahameti İstanbul ile kıyaslandığında ortaya çıkmaktadır. Milyonlar harcanmasına mecbur eden İstanbul'un geçen seneki kolerasının en şiddetli zamanında koleraya yakalan ve vefat sayısı 30-35'i geçmemiştir. İstanbul'daki vakalar nüfusla kıyaslanırsa 20.000-25.000 vefat olması gerekirdi. 35.000 kadar nüfusu bulunan Eskişehir'de 11 vakada 1/3000 oranındadır. İstanbul gibi semtleri birbirinden uzak ve nüfusu dağınık bir şehirdeki bireyler arasındaki temas sıklığı ile, daha küçük yerleşimlerde adeta bir aile bütünlüğü içerisinde sürekli temas hâlinde bulunan toplulukların koleranın bulaşı karşısındaki durumu arasında belirgin farklar olduğu belirtilmiştir. Mahallî idarenin mevcut durumu defalarca telgraf yoluyla İstanbul'a bildirmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle Eskişehir'e yeterli ödeneğin aktarılması ve gerekli Sıhhiye Heyeti'nin sevki sağlanamamıştır.⁸¹

Kütahya'daki koleranın yayılmasının önüne geçilerek önlem alınmaması durumunda Eskişehir'in büyük bir kabristana dönüşebileceği belirtilmiştir. Eğer uyarılar dikkate alınmazsa ölümle pençelesen Eskişehir'in kolerasının trenlerle sürekli olarak Anadolu'nun her tarafına sirayet eden bir merkeze dönüşebileceği açıklanmıştır.⁸² Benzer durum daha önce 1893 tarihindeki Kütahya'da kolera salgınında yaşanmıştı. Kütahya Kasabası ile buraya bağlı olan yerlere karşı sıhhiye kordonu ve tahaffuzhanelerin kurulması gereksiz masraf görüldüğü için hastalık salgına dönüşmüştü.⁸³ Kütahya'da hiçbir pülverizatör⁸⁴ olmaması üzerine sadece bir adet Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan getirilebilmiştir. Merkezî hükümetin gönderdiği aletler nakliye ücreti bulunmadığı için Bursa'da günlerce bekletilmiştir. Kaldı ki 30 kuruş gibi valinin veyahut herhangi bir memurun bile verebileceği ufak bir meblağın bir sürü kırtasiye işlemleri ve resmî haberleşmelere tabi tutulması yüzünden Kütahya'da belki 30 kişi ölmüştür. Dikkat edilecek olursa her bir kişinin kırk paraya feda edilmiş olduğu yazılmıştır. Sonradan oluşturulan kordonlara asla önem verilmediği için Kütahyalılar akın akın etraf şehir ve köylere

⁷⁹ *Hakikat*, "Koleradan Tahaffuz", (3 Temmuz 1911), 4.

⁸⁰ *Renin*, "Müstahberât-ı Sıhhiye", (4 Temmuz 1911), 5.

⁸¹ *Hakikat*, "Kırılıyoruz", (7 Temmuz 1911), 1.

⁸² Eskişehir Kazasının tren yollarının merkezinde yer alması ve kavşak noktasında olmasından dolayı diğer şehirlerde ortaya çıkan salgın hastalıklardan burada yaşayan halk etkilenmiştir. Raziye Şanal, "Hakikat Gazetesine Göre Eskişehir'de Kolera (1911-1912)", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 22 (2021): 129,

⁸³ Acer, "Kütahya'da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)", 50.

⁸⁴ Salgın ve bulaşıcı hastalıklara neden olan mikroorganizmaların bulunduğu alanların dezenfeksiyonunda kullanılan bu cihaz, mikropların arındırılmasını sağlayan özel bir temizlik makinesidir. Nuran Yıldırım, "Tersan-i Âmire Fabrikaları'nda Tebhir Makinası/Etöv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004): 421.

göç etmişlerdir. Örneğin bahsi geçen günde Eskişehir'de 20 hanenin Kütahyalı olduğu ve buradaki koleranın hep şehre gelen bu misafirlerden bulaştığı söylenilmiştir. Eskişehir'de 2 pülverizatör olup, asit feniğin eczanelerde kalmadığı ve belediyenin getirttiğinin de bir günde bittiği belirtilmiştir. Kolera tahsisatından mahsup edilmek üzere belediyenin harcadığı paralarla nelerin yapıldığını kimsenin bilmediği ve koleradan merkezî hükümetin haberi olduğu halde bütün şehirlerarası ulaşımına devam edildiği söylenmiştir.⁸⁵

Koleranın şiddetini iyice artırması üzerine Sıhhiye Nezareti kolera hakkında 6 maddelik tavsiye yayımlamıştır;⁸⁶

1. Hastalığın kaynağında kontrol altına alınabilmesi için, ilk kolera vakasının tespit edilmesi gerekmektedir.
2. Kolera hastalarına, öncelikle izolasyon odalarında, ardından da gözlem odalarında resmî ya da özel hekimler tarafından tıbbî müdahale ve tedavi uygulanacaktır.
3. Koleraya yakalanan kişilerle temas eden bireyler, ya izolasyon odalarına sevk edilecek ya da buldukları mahallelerde halktan tecrit edilerek yalnız kalmaları sağlanacaktır. Bu kişilerden kendi ikametgâhlarında kalmayı tercih edenlerin iâşeleri kendilerine ait olmakla birlikte, yoksulluk veya benzeri nedenlerle izolasyon birimlerine gitme imkânı bulunmayanlara, iâşe desteği devlet tarafından sağlanacaktır.
4. Kolera vakalarının tespit edildiği mahallelerde, levazım ve giderleri devlet tarafından karşılanmak üzere, biri kolera hastalarının tedavisine, diğeri ise temaslı bireylerin tecridine yönelik olmak üzere iki ayrı geçici izolasyon odası kurulacaktır.
5. Kolera hastaneleri ile izolasyon odalarında kalan hastalar ve geçici tahaffuzhanelerde bulunanlar için gerekli temizlik ve dezenfeksiyon işlemlerinde kullanılacak tıbbî malzemeler, hekimler ve dezenfeksiyon memurları, devlet tarafından temin edilecektir. Ayrıca, uygun bina bulunmayan bölgelerde, geçici olarak kullanılmak üzere çadır ve barakaların kurulması zorunlu görülmektedir.
6. Temizlenmesi ve buharlı dezenfeksiyonla arındırılması mümkün olmayan eşya ve giysilerin, hastalık etkenlerinin yayılmasını önlemek amacıyla imha edilerek yakılması gerekmektedir.

Kütahya'ya oldukça yakın olan Eskişehir'de koleranın görülmeye başladığı 2 Temmuz 1911 Pazar gününden çarşamba günü saat 10'a kadar 15 kişi koleradan hastalanarak vefat etmiştir. Pek çok kişinin koleraya yakalanmış olmasına rağmen, çeşitli gerekçelerle bu durumun Sıhhiye Heyeti'ne bildirilmemesi nedeniyle vakaların tespiti mümkün olamamıştır. Hem kendilerinin hem de toplumun sağlığını tehlikeye atan bu kişilerin, bildirimde bulunmaktan kaçınmaları neticesinde önemli maddi ve manevi kayıplara yol açtıkları anlaşılmaktadır. Kütahya'da ise 4 Temmuz 1911 tarihinde saat 8'den 5 Temmuz 1911 saat 8'e kadar kolera vakası bulunmadığı mutasarrıflıktan bildirilmiştir.⁸⁷

⁸⁵ İzmir gazeteleri kolera meselesini sürekli gündemde tutarak büyük yankı uyandırmışlardır. Aynı şekilde milletvekillerini de çalıştırarak gerekli tedbirleri tatbik ettirmişlerdir. Fakat aynı ne Kütahya'da ne de Eskişehir'de görülmemiştir. Hastalıktan kırıldıkları halde halk yine de aldırılmamış, belki de çaresiz kalmışlardır. *Hakikat*, "Kırılıyorz!", (7 Temmuz 1911), 2.

⁸⁶ *Hakikat*, "Sıhhiye Nezareti'nin Kolera Hakkında Vesâyâsı", (7 Temmuz 1911), 3.

⁸⁷ *Hakikat*, "Şehrimizde Koler!", (7 Temmuz 1911), 3.

Diğer taraftan başlangıçta Kütahya'da mevsim hastalığı olarak adlandırılan kolera yayılmaya devam etmiştir. Hakikat Gazetesi'nin haberine göre çoktan beri Kütahya'da hüküm süren ve adına "mevsim hastalığı" denilen vahim hastalığın kolera olduğunun yenilerde tespit edildiği yazılmıştır. Kütahya'da koruma tedbirlerinin alınmasından dolayı kordon konulması istisna tutulan Tavşanlı'ya da kolera bulaşmıştır. Nahiye belediyesinin gayretleri ve kolera tabibi Doktor Yani Vasil Efendi'nin yeni tedbirleriyle etraftaki yerlerin mümkün merteye sirayetten muhafazası için kordon oluşturulmasına teşebbüs edilmiştir. Hastalığın mevcut seyri dikkate alındığında, bir nahiyenin kendi inisiyatifıyla kordon uygulamasına gitmesinin idarî usullere aykırı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, 1911 yılında emaneten yönetilmekte olan bazı yerlerin aşar zahirelerinin doğrudan Kütahya'ya sevk edilmesi gerekliliği göz önünde bulundurularak, kordon uygulanması hâlinde bu bölgelerde kiracı bulunamayacağı ve ekonomik faaliyetlerin sekteye uğrayacağı belirtilmiştir.⁸⁸

Eskişehir Kaymakamlığı'nın yazısında 2 Temmuz 1911 tarihinde şüpheli hastalık belirtileri görülmesiyle vefat eden Karamalakoglu'nun eşine ait eşyalarda kolera mikropları bulunduğu Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye dairesinin 10 Temmuz 1911 tarihli telgrafında bildirilmiştir. 9 Temmuz 1911 saat 10'dan dün saat 10'a kadar Eskişehir'de 3 kişi koleraya yakalanmış ve 3'ünün de vefat ettiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine Şerafettin, Markar ve Hasun Efendiler isiminde 3 tabibin koleraya karşı çeşitli tedbirler almak amacıyla Eskişehir'e gelecekleri duyulmuştur.⁸⁹ 8 Temmuz 1911 saat 8'den 9 Temmuz 1911 saat 8'e kadar Kütahya'da yalnız hapishane ile kışla hapishanesinde 2 kişi koleraya yakalanmış olup, vefat eden olmamıştır. Yine aynı tarihte Tavşanlı'da vukuat olmadığı, Eskişehir'de 2 kişi koleraya yakalanmış olup vefat edenin olmadığı, Pazarköy Kazası'nda koleraya yakalanan ve vefat edenin olmadığı mahallerinden gelen yazılardan tespit edilmiştir.⁹⁰

Bu sıralarda Hakikat Gazetesi'ndeki haber koleranın boyutunu ve mevcut durumu ortaya koymuştur. Buna göre Kütahya, Eskişehir gibi yakın yerlerde her gün koleradan vukuat olduğu gazetelerde yazıldığı halde bu felakete karşı belediyenin ve hükümetin gerekli özeni göstermediği belirtilmiştir. Belediyenin öncelikli olarak gerek çarşı ve pazarın gerekse sokakların temizliği hususunda hiçbir ciddi tedbir almadığı yazılmıştır. Belediye ağalarından bir kısmının kendi işinde olduğu, memleketin maruz kaldığı âfeti düşünenin olmadığı, halkın hükümetten ve belediyeden ümidini kestiği ifade edildikten sonra bari halkımız gereken tedbirleri alsın denilmiştir. Uşak'tan gelen Memiş adlı bir kişinin hastalanması üzerine yapılan tıbbî müdahale sonucunda, hastada koleraya özgü belirtiler gözlemlenmiş ve kısa süre içerisinde vefat ettiği tespit edilmiştir. Başka bir bölgede de kolera vakalarının bulunduğu dair bazı iddialar ileri sürülmüşse de, bu durumun kesinliği net bir şekilde teyit edilememiştir. Suların, sokakların, çarşı ve pazarın pis olduğu, mahallelerin içinden geçilemez bir halde olduğu görülmüştür. Diğer taraftan sığır vebası hastalığının sirayetini engellemek için Eskişehir yolcularına karşı Mekece İstasyonu'nda konulan 5 gün karantinanın hayvanları da kapsadığı açıklanmıştır.⁹¹

⁸⁸ Koleraya karşı fennî tedbirler alındıktan sonra Eskişehir Odunpazarı'nda bulunan Ak Cami'de üç gün hatm-i şerif okunarak ilahi yakarıшта bulunulmuştur. Kaymakamlığın müracaatı üzerine Sıhhiye Nezareti'nce Eskişehir'e 2 kolera tabibi gönderilmesinin kararlaştırıldığı bildirilmiştir. *Hakikat*, "Mevsim Hastalığı Tevsi' Ediyor!", "Kolera Hakkında", (10 Temmuz 1911), 2-3.

⁸⁹ *Hakikat*, "Kolera", "12 Temmuz 1911", 3.

⁹⁰ *Renin*, "Müstahberât-ı Sıhhiye", (13 Temmuz 1911), 4.

⁹¹ *Hakikat*, "Havâdis", (19 Temmuz 1911), 2-3.

Kütahya'daki kolera salgınına ilişkin olarak, 19 Temmuz 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen telgrafta, Afyonkarahisar Belediye Başkanı'nın mebus Rıza Paşa'ya ilettiği telgrafa atıfta bulunulmuş; Kütahya ve İzmir yönünden gelen güzergâhlara karşı Afyonkarahisar'ın korunabilmesi amacıyla, uygun görülen noktalarda kordon uygulanmasının gerekli olduğu ve bu talebin vilayet mebusları tarafından da desteklendiği ifade edilmiştir. Daha sonra gerekli işlemlerin gerçekleştirilmesi amacıyla konunun Meclis-i Tıbbiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Reisliği'ne havale edildiği belirtilmiştir.⁹² Dahiliye Nezareti tarafından Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Riyaseti'nin dikkatine sunulan belgede, İzmir ve Kütahya'da etkili olan kolera salgınının yayılmasını önlemek amacıyla bazı bölgelerde ve tren istasyonlarında kordon uygulanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Afyonkarahisar Belediye Başkanı tarafından Mebus Rıza Paşa'ya iletilen ve söz konusu talebi içeren telgrafın sureti de belgeye eklenerek, belirtilen yerlerde kordon tedbirlerinin hayata geçirilmesi talep edilmiştir.⁹³

Konuyla ilgili olarak Belediye Başkanı Abdullah tarafından 19 Temmuz 1911 tarihinde İstanbul'da Afyonkarahisar mebusu Rıza Paşa'ya gönderilen telgrafta Kütahya Livası'nın bütün her yerinde koleranın hüküm sürmekte olduğu yazılmıştır. Kütahya merkez ve bağlı olan yerleri koleradan şimdilik kurtulmuşsa da Kütahya Livası'nın sınırları içerisinde olan İstanbul tren yolu tarafına ve İzmir tarafına karantina tesis edilmesi Kütahya Mutasarrıflığı ile Sıhhiye Komisyonu'na defalarca yazılarak istenildiği halde belirtilen yerlerde kordon oluşturulmadığı ifade edilmiştir. Oysa Akşehir ve bağlı olan yerleri kolera bakımından temiz olduğu halde kordon buraya kurulduğu ifade edilmiştir. Kütahya'nın belirtilen yerlerinde karantina uygulaması yapılması için Sıhhiye Nezareti'nden teşebbüste bulunmasının istenildiği belirtilmiştir.⁹⁴

Bu sıralarda koleranın şiddetlenmesi ve doktor ihtiyacının artması nedeniyle tıp fakültesi son sınıf öğrencileri de çeşitli yerlerde görevlendirilmişlerdir. 20 Temmuz 1911 tarihli Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Reisi Besim tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, kolera vakalarının görülmesinden itibaren İzmir'e toplam 14 tabip sevk edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin kolera ile mücadelede görevlendirilerek bu süreçte istifade edilebileceği ifade edilmiştir. Basın yoluyla ilan edildiği üzere, mezun olan öğrencilerin de peyderpey görevlendirilerek ihtiyaç duyulan bölgelere gönderildiği bildirilmiştir.⁹⁵

Diğer taraftan koleranın önlenmesi için doktor ihtiyacı, fenni alet ve kordon oluşturulmasında jandarma ihtiyacı sadece Kütahya Livası'nda değil, Denizli, İzmir, Sarayköy, Nazilli ve daha pek çok yerde olmuşsa da talep karşılanamamıştır. Koleranın en fazla etkisini gösterdiği yerlerden Denizli Livası'na henüz yeterli sayıda doktor gönderilememiştir. Yeterli miktarda ödenek olmadığından merkezden buraya birkaç tabip ile ihtiyaç mahallerine yetecek kadar para gönderilebilmiştir.⁹⁶ Ayrıca Denizli Sancağı'ndaki kolera kordonları için Aydın Vilayeti'nden üçüncü defa talep olunan ihtiyat askerlerinin gönderilemeyeceği belirtilmiştir.⁹⁷

⁹² BOA, DH. İD, 50/21, L. 31, (19 Temmuz 1911).

⁹³ BOA, DH. İD, 50/21, L. 33, (19 Temmuz 1911).

⁹⁴ BOA, DH. İD, 50/21, L. 33, (19 Temmuz 1911).

⁹⁵ BOA, DH. İD, 50/21, L. 39, (20 Temmuz 1911).

⁹⁶ BOA, DH. İD, 50/21, L. 43, (3 Ağustos 1911).

⁹⁷ BOA, DH. İD, 50/21, L. 50, (15 Ağustos 1911).

Yeterli sayıda hekim bulunmadığı gibi, mevcut hekimlerin de hazineden ödenmesi öngörülen 1000'er kuruş maaşa rağmen taşradaki görevleri tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Temizlik ve hijyen koşullarına yeterince riayet edilmemesi nedeniyle kolera kaynaklı ölümler yaşanmış; ayrıca doktor eksikliği sebebiyle adli vakalar yeterince aydınlatılmadığından, adaletin tam anlamıyla tecelli etmesi mümkün olamamıştır.⁹⁸ Öte yandan, çeşitli vilayet, liva, kaza ve nahiyelerde belediye tabibi bulunmayan ve yerel idare bütçeleri tabip maaşını karşılamaya yeterli olmayan bölgelerden gelen talepler üzerine, söz konusu yerleşim birimlerine birer tabip atanmasına ve bu tabiplerin maaşlarının hazine tarafından ödenmesine karar verilmiştir.⁹⁹

Kütahya'da bir süredir etkisini sürdüren kolera salgınının giderek şiddetlendiği tespit edilmiştir. Elde edilen bilgilere göre, hastalığın ortadan kaldırılmasına yönelik olarak İstanbul'dan sevk edilen hekimler ile yerel düzeyde görevlendirilen sağlık personelinin müdahaleleri istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Çok sayıda kişinin kolera yakalanmasına rağmen, vakaların gizli tutulması ve hasta bildiriminde bulunulmaması nedeniyle hastalık kesintisiz biçimde ilerleyerek yayılım göstermiştir.¹⁰⁰ Eskişehir'de 3 Eylül 1911'de 24 saat içinde 4 kişi kolera yakalanmış olup 4'ü de vefat etmiştir. Uşak'ın Banaz Nahiyesi'nin Şaban Köyü'nde kolera yakalananlardan 15 kişinin bir günde vefat etmesi hastalığın ne kadar şiddetli olduğunu göstermiştir.¹⁰¹ Son 24 saatlik periyot içerisinde Kütahya'daki kolera vakaları incelendiğinde, 15 yeni vakanın tespit edildiği, bu yeni vakalardan 6'sının hayatını kaybettiği, daha önceki hastalar arasından ise 9 kişinin vefat ettiği belirlenmiştir. Böylece, yeni ölümlerle birlikte toplam vefat sayısının 21'e ulaştığı tespit edilmiştir.¹⁰²

Kütahya Kasabası'nda vaziyet oldukça kötü olduğu gibi Kütahya'ya bağlı olan yerler de durum iyi değildir. Kütahya'nın köylerinde kolera kıştan beri mevcut olup, kışın şiddeti ve ahalinin cehaleti nedeniyle hastalık duyurulmamıştır. Ancak kolera oldukça tehlikeli bir hale gelince köylüler hükümete müracaat etmişlerdir.¹⁰³ Nahiye merkezi konumundaki Tavşanlı'da kolera salgınının ciddi boyutlarda zarar verdiği, bu nahiyeye bağlı yerleşimlerde ise kolera yakalanan ve hayatını kaybedenlerin sayısının endişe verici düzeylere ulaştığı anlaşılmaktadır. Kütahya'daki salgının kontrol altına alınması amacıyla bölgeye sevk edilen hekimlerin, halkın dikkatini salgın tehlikesine yeterince çekememeleri hâlinde, yerlerine bulaşıcı hastalıklar konusunda daha tecrübeli doktorların görevlendirilmesi talep edilmiştir.¹⁰⁴ Aynı şekilde Gediz'de de kolera başlayarak her gün 1-2 kişinin öldüğü, buna karşı kolera tabibiyle belediye doktorunun teçhizat eksikliğinden dolayı hiçbir şey yapamadıkları bildirilmiştir.¹⁰⁵ Bu tür durumlar karşısında vakit kaybetmeksizin gerekli sıhhi tedbirlerin ivedilikle uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. El sanatları alanında önemli eserlerin üretildiği ve tarihî bakımdan kıymetli bir yere sahip olan Kütahya şehrinin, kolera gibi yıkıcı

⁹⁸ BOA, DH. İD, 18/51, L. 15, (8 Temmuz 1911).

⁹⁹ BOA, DH. İD, 18/51.

¹⁰⁰ *Sırat-ı Müstakim*, "Anadolu'da Salgın Hastalıklar", (20 Temmuz 1911), 13.

¹⁰¹ *Hakikat*, "Uşak Muhabirimizden", (6 Eylül 1911), 2-3.

¹⁰² *Hikmet*, "Ahvâl-i Sıhhiye", (8 Ekim 1911), 4.

¹⁰³ Kütahya'da 1893 yılında görülen kolera salgınında alınan tedbirler ve uygulanan kordonların da etkisiyle Kütahya'nın köylerine tespit edilebildiği kadarıyla kolera bulaşmadığı görülmüştür. Ayar, "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını", 98.

¹⁰⁴ *Sırat-ı Müstakim*, "Anadolu'da Salgın Hastalıklar", (20 Temmuz 1911), 13.

¹⁰⁵ *Hakikat*, "Gediz'de Kolera", (21 Temmuz 1911), 3; *Renin*, "Kütahya'da Kolera", (4 Temmuz 1911), 2.

bir salgından kurtarılabilmesi için destek sağlanması gerektiği, dönemin gazetelerinde açıkça ifade edilmiştir.¹⁰⁶

Bu dönemin en önemli sorunlarından biri olan kolera meselesi, tüm şiddetiyle etkisini göstermiştir. Halk sağlığını koruma konusundaki ilgisizlik ve ihmalkârlık, hastalığın bölgeye girişini ve yayılımını kolaylaştırmıştır. Bu durumun sorumluluğunun yalnızca hükümete, belediyeye ya da halka yüklenmesi isabetli olmayıp, hem resmî kurumların hem de halkın ortak sorumluluğu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kütahya örneğinde de salgının yayılmasında her iki tarafın da ihmallerinin bulunduğu görülmektedir. Bu tablo, koleranın Anadolu'da neden bu denli hızlı ve yaygın biçimde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Kütahya'da salgının ilk görüldüğü dönemde bazı hekimlerin, hastalığa ait klinik belirtileri "mevsim hastalığı" olarak tanımlayıp halkı rahatlatma amacıyla durumu hafife aldıkları, bu yolla mesleki eksikliklerini örtmeye çalıştıkları ifade edilmiştir. Kütahya'ya bağlı yerleşim birimlerinde kolera salgını yoğun şekilde etkili olmuş; 20 hanelik bir köyde art arda 5-6 cenazenin çıkması üzerine bölgeye gönderilen hekimin, hastalardan çok hastalığı gizleyen köylülerle karşılaştığı bildirilmiştir. Ancak sonradan yapılan tahkikat neticesinde koleraya yakalananlar tespit edilerek muayene edilebilmiştir. Tüm bu gelişmeler, taşra bölgelerinde halkın hastalığı gizleme eğilimi nedeniyle çok sayıda kolera vakasının kayıt altına alınamadığını ve buna bağlı olarak pek çok insanın yaşamını yitirdiğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

Sonuç

Kolera Hindistan'da ortaya çıktıktan sonra çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'ne ulaşmış ve farklı zamanlarda tekrar ederek oldukça çok sayıda ölümlere neden olmuştur. Koleradan etkilenen diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de başlangıçta koleraya karşı aşı bulunamadığı için önleyici tedbir olarak karantina ve kordon uygulaması ile kirli suların ıslahı yoluna gidilmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla uğraştığı bir sırada bir yandan da kolera gibi salgın hastalıklar sonucunda Osmanlı halkı ve ordusu büyük kayıplar vermiştir. 1911 yılında İtalyanların Trablusgarp'e saldırmasıyla başlayan Trablusgarp Savaşı'nın cereyan ettiği bir sırada, diğer yandan da Balkanlar'da yaşayan etnik unsurların Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya hazırlandıkları görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla mücadele ettiği bir dönemde henüz kolera aşısının bulunmamış olması, salgın hastalık nedeniyle çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Kütahya dâhil olmak üzere pek çok Osmanlı şehrinde farklı dönemlerde kolera vakaları görülmüştür. Halkın sağlığını korumaya yönelik önlemlerin yetersizliği ve idari ihmaller, hastalığın bu bölgelere kolaylıkla sirayet etmesini mümkün kılmıştır.

1911 yılında Meclis-i Mebûsan'da, kolera salgınına karşı etkili bir mücadele yürütülebilmesi amacıyla çeşitli sıhhî tedbirlerin alınmasına yönelik kanun teklifleri sunulmuştur. Bu kapsamda, belediyelerde tabip istihdamının zorunlu hale getirilmesi ile Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye'nin yeniden teşkilatlandırılması yönünde kararlar alınmıştır. Belediyeler, halk sağlığını korumaya yönelik olarak önlemler almak, bu önlemleri planlayıp uygulamak ve sürekli görev yapacak bir tıbbî heyet bulundurmakla yükümlü kılınmıştır. 1911 yılı başlarında özellikle Kütahya'ya bağlı olan yerlerde kolera oldukça etkili olmasına rağmen köylülerin hastalarını gizlemeleri nedeniyle koleraya yakalananlar ve vefat

¹⁰⁶ *Renin*, "Kütahya'da Kolera", (4 Temmuz 1911), 2.

¹⁰⁷ *Tanin*, "Bugünün Meselesi Kolera!", (30 Temmuz 1911), 6.

miktarı tespit edilememiştir. Bu sıralarda Kütahya ve çevresinde soğuklar -25, -28 derecelere kadar düşerek oldukça etkili olmuş ve okullar 10 gün tatil edilmiştir. Muhtemelen köylüler soğukların da etkisiyle kolera hastalarını gizlemiş olabilir. Ancak aynı yılın temmuz ayına doğru kolera vakalarının ve buna bağlı ölümlerin artış göstermesi üzerine, daha önce hastalıkla ilgili bildirimde bulunmaktan cehalet nedeniyle kaçınan köylüler, nihayet durumu yetkili makamlara bildirme gereği duymuşlardır. Hem kendilerinin hem de toplumun sağlığını tehlikeye atan bu kişilerin, bildirimde bulunmaktan kaçınmaları neticesinde önemli maddi ve manevi kayıplara yol açtıkları anlaşılmaktadır.

1911 yılı ocak ayından mayıs ayı sonuna kadar Kütahya çevresindeki İzmir gibi şehirlerde kolera nedeniyle hastalanan ve hayatını kaybeden kişilere ilişkin veriler resmî kaynaklarca kayıt altına alınabilmiştir. Buna karşın, aynı dönemde Kütahya'ya bağlı yerleşim birimlerinde kolera vakalarının varlığına rağmen, hastalığın gizlenmesi nedeniyle vaka sayıları ve ölüm oranları mevcut resmî kayıtlara yansıtılmamıştır. Dönemin gazetelerinden elde edilen bilgilere göre, 1911 yılı haziran ayı başlarında Kütahya'da ortaya çıkan ve belediye doktorları tarafından "mevsim hastalığı" olarak nitelendirilen vakalar, başlangıçta bir tür mide-bağırsak rahatsızlığı olarak değerlendirilmiştir. Ancak hastalarda koleraya özgü belirtilerin gözlemlenmesi üzerine, İstanbul'dan uzman hekimler bölgeye gönderilmiştir. Söz konusu hekimlerin gerçekleştirdiği müşahede ve muayeneler sonucunda alınan hasta örnekleri, bakteriyolojik inceleme amacıyla İstanbul'a sevk edilmiştir. Laboratuvar analizlerinin ardından İstanbul Heyet-i Sıhhiyesi, Kütahya'da görülen söz konusu "mevsim hastalığı"nın aslında kolera olduğunu resmî olarak teyit etmiştir.

Kütahya'da uygulanan sıhhi tedbirlerin yetersiz kalması, şehre giriş-çıkışlarda yolcuların yalnızca yüzeysel muayenelerden geçirilmesi ve kolera teşhisinin gecikmesi, halk arasında paniğe yol açarak şehirden kitlesel göçlere neden olmuştur. Bu yer değiştirmeler, hem bölge nüfusunun demografik yapısında değişimlere yol açmış hem de hastalığın çevre illere yayılmasını hızlandırmıştır. 1911 yılında Kütahya'da kolera salgınının devam etmesi üzerine, hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla çeşitli korunma tedbirleri uygulanmıştır; bu kapsamda Kütahya'dan seyahat eden yolcular istasyonlarda dezenfekte edilmiştir. Şehirler arası kara ve demiryolu bağlantıları nedeniyle Kütahya ile Eskişehir arasında yoğun temasın bulunması, bulaşma riskini artırmıştır. Osmanlı Hükûmeti, halkı bilinçlendirmek amacıyla koleradan korunma yollarını içeren broşürler bastırarak geniş çapta dağıtımını sağlamış ve halktan bu talimatlara uyması istenmiştir. Salgının tüm ülkeye yayılması hâlinde ciddi bir felaket yaşanacağından endişe edilmiştir.

1911 yılı, Kütahya ve çevresindeki şehirler açısından kolera salgını bakımından oldukça zorlu bir dönem olmuştur. Salgının şiddetlenmesi ve hekim ihtiyacının artması üzerine, tıp fakültesi son sınıf öğrencileri çeşitli bölgelerde geçici olarak görevlendirilmiştir. Yalnızca Kütahya Livası'nda değil, Denizli, İzmir, Sarayköy, Nazilli gibi birçok yerleşim yerinde de doktor, tıbbi malzeme ve karantina uygulamaları için jandarma personeli ihtiyacı bulunmasına rağmen bu talepler karşılanamamıştır. Mevcut hekimlerin sayıca yetersiz olmasının yanı sıra, devlet tarafından verilen 1000 kuruşluk maaşa rağmen taşrada görev alacak doktor bulunmasında güçlük yaşanmıştır. Diğer taraftan Sıhhiye Nezareti'nin kararı doğrultusunda, Kütahya'daki sıcak su kaynakları ve hamamlarda bulaşıcı hastalıkların önlenmesine yönelik olarak getirilen bazı kısıtlamalar, yerel halk arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Bunun dışında kolera salgını nedeniyle okulların tatil edilmesi, eğitim-öğretim sürecinde bazı aksamaların yaşanmasına yol açmıştır.

1911 yılı haziran ayında Kütahya'da 14 kolera vakası tespit edilmiş, bu kişilerden 11'i hayatını kaybetmiş ve salgının yayılmasını önlemek amacıyla 30'dan fazla ev kordon altına alınmıştır. Temmuz ayında ise 16 yeni vaka görülmüş ve 12 ölüm kayıtlara geçmiştir. Bu ölümlerden 2'si kışla ve hapishanedeki vakalara aittir. Hastalığın başlangıç döneminde vaka bildiriminin yapılmaması nedeniyle salgın hızla yayılmıştır. Eylül ayında 15 kişinin koleraya yakalandığı, 21 kişinin ise vefat ettiği belirtilmiştir. Ulaşılan kaynaklara göre toplamda 45 vaka ve 43 ölüm tespit edilmiş olsa da dönemin koşulları ve hastalığın gizlenmiş olması gerçek sayıların daha yüksek olabileceğini göstermektedir.

1911 yılı ortalarında Kütahya Livası'nın genelinde kolera vakalarının yaygın olmasına rağmen, hastalığın İstanbul ve İzmir yönüne yayılmasını engellemek amacıyla istasyonlarda karantina uygulanması yönündeki talepler, Kütahya Mutasarrıflığı ve Sıhhiye Komisyonu'na iletilmiş olmakla birlikte, söz konusu uygulama hayata geçirilmemiştir. Bu durumun gerekçesi olarak, tren seferlerinde gecikmeler yaşanabileceği, istasyonlarda yığılmalar oluşabileceği ve demiryolu taşımacılığında ortaya çıkabilecek aksamaların ekonomik sıkıntılara yol açmasının istenmemiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. İD. (Dahiliye Nezareti İdare Evrakı)

BOA, DH. MB.HPS. (Dahiliye Nezareti Meban-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı)

2. Süreli Yayınlar

Hakikat, "Gediz'de Kolera" (21 Temmuz 1911), 3.

Hakikat, "Gölge Etme Başka İhsan İstemem" (22 Şubat 1911), 1.

Hakikat, "Hamamlarda, Sıcak Sularda Çamaşır Yıkanmayacak!" (10 Mayıs 1911), 3

Hakikat, "Havâdis" (19 Temmuz 1911), 2-3.

Hakikat, "Havâdis" (22 Şubat 1911), 4.

Hakikat, "İstanbul'da Kolera!" (16 Haziran 1911), 3.

Hakikat, "İzmir Mektupları" (28 Haziran 1911), 3.

Hakikat, "Kaçan Kaçana!" (23 Haziran 1911), 3.

Hakikat, "Kırılıyoruz!" (7 Temmuz 1911), 1.

Hakikat, "Kolera" "12 Temmuz 1911", 3.

Hakikat, "Koleradan Tahaffuz" (3 Temmuz 1911), 4.

Hakikat, "Kütahya'da Kolera!" (16 Haziran 1911), 2.

Hakikat, "Kütahya'daki Kolera!" (23 Haziran 1911), 3.

Hakikat, "Kütahya'daki Mevsim Hastalığı" (2 Haziran 1911), 1-2.

Hakikat, "Mevsim Hastalığı Tevsi' Ediyor!" (10 Temmuz 1911), 2.

- Hakikat*, "Mevsim Hastalığı Tevsi' Ediyor!", "Kolera Hakkında" (10 Temmuz 1911), 2-3.
- Hakikat*, "Sihhiye Nezareti'nin Kolera Hakkında Vesâyâsı" (7 Temmuz 1911), 3.
- Hakikat*, "Şehrimizde Kolera!" (7 Temmuz 1911), 3.
- Hakikat*, "Uşak Muhabirimizden" (6 Eylül 1911), 2-3.
- Hakikat*, "Yağmurun Sonu Batakılık!" (7 Haziran 1911), 3.
- Hakikat*, "Sihhiye Komisyonu" (12 Mayıs 1911), 3.
- Hikmet*, "Ahvâl-i Sihhiye" (8 Ekim 1911), 4.
- Renin*, "Kütahya'da Kolera" (4 Temmuz 1911), 2.
- Renin*, "Müstahberât-ı Sihhiye" (13 Temmuz 1911), 4.
- Renin*, "Müstahberât-ı Sihhiye" (30 Haziran 1911), 4.
- Renin*, "Müstahberât-ı Sihhiye" (4 Temmuz 1911), 5.
- Senin*, "İzmir'de Kolera" (25 Mayıs 1911), 6.
- Senin*, "Kolera Müdafaa Heyetleri" (14 Haziran 1911), 3.
- Senin*, "Kütahya'daki Hastalık" (14 Haziran 1911), 3.
- Senin*, "Muayene-i Tibbiye" (31 Mayıs 1911), 4.
- Senin*, "Tebliğât" (14 Haziran 1911), 3.
- Servet-i Fünun*, "İstanbul Postası" (10 Ocak 1911), 430.
- Sırat-ı Müstakim*, "Anadolu'da Salgın Hastalıklar" (20 Temmuz 1911), 13.
- Tanin*, "Acaba Neler Yapılıyor" (3 Mayıs 1911), 2.
- Tanin*, "Bugünün Meselesi Kolera!" (30 Temmuz 1911), 6.
- Tanin*, "Dereden Tepeden" (14 Mayıs 1911), 2.
- Tanin*, "Hariciye Telgraflar" (4 Mayıs 1911), 1.
- Tanin*, "İzmir'de Kolera" (26 Şubat 1911), 1.
- Tanin*, "Kolera" (29 Ocak 1911), 1-2.
- Tanin*, "Meclis-i Â'yânda 92. İctima' 1. Celse" (3 Şubat 1911), 3.
- Tanin*, "Meclis-i Mebûsanda" (26 Şubat 1911), 2.
- Tanin*, "Rusya'da Kolera" (28 Nisan 1911), 5.
- Tanin*, "Tanzîfâta Riâyet" (4 Mayıs 1911), 3.
- Tasvir-i Efkâr*, "Sivas Mebusu Dağavaryan Efendi'ye" (4 Nisan 1911), 2.
- Tasvir-i Efkâr*, "Şehrimizde Koleranın Püskürtülmesi" (22 Ocak 1911), 3.
- Tasvir-i Efkâr*, "Vilâyât" (9 Şubat 1911), 3.
- Tasvir-i Efkâr*, "Yemen Ahvali" (9 Şubat 1911), 1.

3. Resmî-Sürelî Yayınlar

Düstur, İkinci Tertib, Cilt: 1. İstanbul: Dersaadet Matba-i Osmaniye, 1911.

Meclis-i Mebûsan 1. Devre 3. Sene-i İctimaiye 45, 46. İctima. İstanbul: 22-23 Şubat 1911.

Meclis-i Mebûsan Riyaseti Baş Kitabeti. *Meclis-i Mebûsanın 1326-1327 İctimaındaki Hülasâ-i Mesâisini ve Teşkilatını Mübeyyin Defterdir, Devre-i İctimaiye: 1, Sene-i İctimaiye: 3*. İstanbul: Matba-i Âmire, 1911.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi. Ankara:14 Ekim 1911.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Cerîdesi. Ankara: 6 Mart 1911.

4. Kaynak Eserler

Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Esteban Matbaası, 1891

Ahmed Rasim. *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi 3*. İstanbul: Şems Matbaası, 1911.

Ahmet Rifat, *Musavver Salname-i Servet-i Fünun*. (İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1911)

Ali Rıfki. *Kolera ve Koleraya Karşı Tedbirler*. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1910.

Liboviç, *Kolera İletinin Vesait-i Tahaffuziye ve Şifaiyesi*. İstanbul: Matba-i Ebuzziya, 1891.

Mustafa Münif Paşa. *Malumat-ı Muhtasara-i Kolera*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1882.

Süleyman Numan Paşa. *Kolera, Tıp Fakültesi Seririyat-ı Tıbbiye Derslerinden*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1910.

5. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Acer, Zabit. "Kütahya'da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 83, (2025): 34-59,

Asker, Ahmet. "Alman Konsolosluk Raporlarına Göre 1911-1914 Yıllar Arasında Osmanlı Liman Kentlerinde Kolera", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 22, no. 1 (2021), 101-119. <https://doi.org/10.26650/oba.781442>

Ayar, Mesut. "Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)". Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.

Berci, İbrahim. "İzmir'de Kolera Salgınları (1910-1912)", *Tarih ve Günce* 9, (2021): 363-398,

Edhem Necdet. *Kolera Tabibi*. İstanbul: Ahmed Hüsnü ve Şürekası Matbaası, 1910.

Hamdi b. Aziz Paşa. *Kolera*. İstanbul: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, 1894.

Menekşe, Metin. "Eskişehir'de Kolera Salgını: Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6, no. 1 (2020), 52-87.

Odabaşı, İ. Arda. "Selanik 1910-1911: Kolera Salgınları, Kahraman Bir Doktor, Yahudi İşçilerin İsyanı ve Serseri Gazeteciler", *Toplumsal Tarih* 296, (2018), 56-63.

Örikagasizade Hasan Sırrı, *Muhtasar Osmanlı Coğrafyası İbtidaiye Kısım*, İstanbul: Karebet Matbaası, 1893.

Şanal, Raziye. "Hakikat Gazetesine Göre Eskişehir'de Kolera (1911-1912)", *Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 8, (2021): 127-146.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Varlık, Mustafa Çetin. "Germiyanogulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1996, 33-35.

Varlık, Mustafa Çetin. "Kütahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002, 580-584.

Yıldırım, Nuran. "Tersan-i Âmire Fabrikaları'nda Tebhir Makinası/Etöv Üretimi ve Kullanımı", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2004, 421-429.

Summary

Epidemic diseases have deeply affected people throughout history and have caused millions of people to die. Many reasons such as not paying attention to cleanliness, consuming contaminated water and not providing hygienic conditions have caused epidemics to emerge and spread. Cholera, one of the epidemic diseases, emerged on the banks of the Ganges River in India in 1817 and quickly spread throughout the world with Indian pilgrims and military activities, and took root.

Although there was cholera in the areas connected to Kütahya since the beginning of 1911, the disease has not been heard of at the time due to the severity of the winter and the ignorance of the people and no precautions were taken. When cholera appeared in Kütahya in 1911, it was initially called a seasonal disease by local doctors, but later doctors sent from İstanbul determined that this disease was cholera. This disease was called a "seasonal disease" because it was a disease that weak bodies caught after the winter. The Ottoman Government and Kütahya Municipality tried to take all possible precautions regarding the issue. During the periods when cholera was seen, it was recommended not to drink water other than cooled thermal waters to prevent the spread of microbes. However, the custom of washing clothes in hot springs and baths was prohibited because it caused diseases related to public health, as stated in the report of the Health Commission.

There was a need to establish cholera defense committees to provide sanitary defense against cholera. These committees were to be established within the framework of the conditions determined by the State Sanitary Council (Meclis-i Tibbiye-i Mülkiye) and provided enlightening information about cholera in the neighborhoods. Cholera defense committees were composed of the headman (muhtar), imam or spiritual leader, one or two respected people from the neighborhood and one or two physician's residents in the neighborhood. On May 30, 1911, the Ministry of Internal Affairs requested that the necessary investigation be made immediately regarding the occurrence of cholera in Kütahya and that a doctor be needed quickly. When two doctors who went from Kütahya to İstanbul concluded that the disease was cholera during their observations and examinations, the İstanbul Sanitary Committee, which convened, unanimously decided that a bacteriological examination must be carried out. On the other hand, it has been reported that 7000 kuruş has been transferred to take the necessary sanitary measures due to the disease that occurred in Kütahya. After laboratory examinations, it was understood that the disease seen in Kütahya was cholera.

Due to the inadequacy of the sanitary measures implemented and the superficial examination of the passengers, it was feared that the cholera epidemic that started in Kütahya would spread to Eskişehir. Since cholera spread through water, when signs of cholera began to appear, everyone was asked to boil water and drink it. Because Kütahya Prison did not comply with the sanitary rules and was very narrow, cholera was also seen among the prisoners. For this reason, some of the prisoners were transferred to the section allocated in the barracks. 69,500 kuruş was sent to the Hüdavendigâr Province for the construction and improvement of the prison. After the necessary work was done, the prison was made suitable for the sanitary rules and needs.

Since cholera continues to spread in Kütahya, solutions for protection against cholera have been sought. Cholera had caused many deaths up until that point. To prevent the spread of this terrible disaster, the Ottoman Government disinfected the passengers in Kütahya at the station. Since it was not only possible to travel from Kütahya to Eskişehir by train, but also by car, the people of both cities had contact with each other at many points. It was emphasized that the people should take precautions for their own lives in terms of protecting themselves from cholera during these times.

During this time, the news in the Hakikat Newspaper revealed the extent of the cholera and the current situation. Accordingly, it was stated in the newspapers that cholera cases were occurring every day in nearby places

such as Kütahya and Eskişehir, but the municipality and the government did not show the necessary care against this disaster. It was written that the municipality did not take any serious measures, primarily regarding the cleaning of the bazaar and the streets. During this time, due to the intensification of cholera and the increasing need for doctors, senior medical school students were assigned to various places. In a letter sent by Besim, the Head of the Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye and Sıhhiye-i Umûmiye, to the Ministry of Internal Affairs, dated July 20, 1911, it was stated that 14 doctors had been sent to İzmir since the appearance of cholera and that the senior medical school students could be assigned and used to combat cholera. As announced in the press, the graduating students were also assigned one by one and sent to the necessary places.

On the other hand, although the need for doctors, technical equipment and gendarmerie (in the cordon foundation) to prevent cholera was not only in Kütahya Livası, but also in Denizli, İzmir, Sarayköy, Nazilli and many other places, the demand could not be met. It has been seen that there are not enough doctors and that those who are available do not want to be provincial civil servants even with a salary of 1000 kuruş to be given from the treasury. People die from cholera due to lack of attention to cleanliness, and the courthouse cannot fully fulfill its duty of justice by reaching the truth due to the lack of doctors.

Cholera, which has been prevalent in Kütahya for a while, has increased considerably. According to the information received, doctors sent from Istanbul to eliminate the disease and doctors employed locally have not achieved any great results. Although there are many patients, cholera has progressed and developed continuously since it has remained secret, and no one has reported their patients. The situation in Kütahya Town is quite bad, as well as the places connected to Kütahya. Cholera has been present in the villages of Kütahya since the winter, and the disease has not been heard of due to the severity of the winter and the ignorance of the people. However, when cholera became quite dangerous, the villagers applied to the government. Cholera has caused great damage in Tavşanlı, the district center, and the number of patients and deaths in the districts affiliated to this district has reached terrible figures. It was requested that if the doctors sent here to eradicate cholera from Kütahya were unable to draw the public's attention to the epidemic, other doctors experienced in epidemic diseases would be sent in their place.

In June 1911, 14 people caught cholera and 11 people died. More than 30 houses were cordoned off due to cholera. In July 16 people caught cholera and 12 people died. Of these, 2 people were recorded as those who caught cholera in the barracks and prison. Since no one reported their illness at the beginning and there were many people who caught cholera, the disease spread quickly. In September 15 people caught cholera in Kütahya and 21 people died. In total, according to accessible sources, it has been determined that 45 people caught cholera and 43 people died. Although this number is quite high, when the conditions of the period and the fact that those who caught cholera were hidden are considered, it can be concluded that the real numbers may be higher.